

Historia Slavorum Occidentis
2022, R. 12, nr 1 (32)
ISSN 2084-1213
DOI: 10.15804/hsohso220103

JAROSLAV NEMEŠ (BRATISLAVA)

ORCID: 0000-0001-7015-6404

Stav bádania pustovníckych reholí na území Slovenska v stredoveku

Słowa kluczowe: historia; Słowacja; średniowiecze; pustelnicy

Keywords: history; Slovakia; Middle Ages; hermits

Abstract: In this historiographical paper, we map the latest state of research into Christian hermitages in medieval Slovakia. We focus on literature on the subject of hermits, the Order of Carthusians and the Pauline Fathers, published after 1989.

Úvod

Samota priťahovala od nepamäti, a to v každom čase a v každom kúte zeme. Život človeka v ústraní a odlúčení od sveta je univerzálnym fenoménom, ktorý sa dotýka rôznych kultúr a krajín bez hraníc. Pustovníčenie, eremitizmus, možno charakterizovať ako dobrovoľné odlúčenie sa jednotlivca od sveta a ľudskej civilizácie. Pustovník je človek sám žijúci¹. Život osamote nemohol byť a ani nie je pestovaný v ideálnej forme, lebo únik z ľudskej spoločnosti nie je úplne možný. Odobranie sa od civilizácie nemôže byť totálne, človek je spoločenským tvorom a bez druhého jedinca fyziologicky ani mentálne neprežije. Aj staroveké a stredoveké mníšske spoločenstvá umožňovali život osamote, ale základné životné potreby si zabezpečovali pustovníci spoločne. Zohľadňovali tak prirodzenosť ľudskej osobnosti a korigovali excesy,

¹ Viac K.S. Frank, *Das lateinische Mönchtum*, [In:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 1, Stuttgart 2000, s. 566–567.

ktoré pri tak náročnom spôsobe života určite vznikali. Kláštor sa stal pre pustovníkov symbolom „vnútornej púšte“, ktorú mohli obsiahnuť aj uprostred spoločenstva prostredníctvom mlčania.

V predložennom historiografickom prehľade zmapujeme aktuálny stav výskumu kresťanského pustovníctva v stredoveku na území dnešného Slovenska. Chceli by sme sa venovať slovenskej odbornej literatúre k danej problematike, pokúsime sa zhodnotiť dosiahnuté výsledky. v našej práci budeme uvádzať iba relevantné diela od slovenských autorov, či už vedecké, odborné alebo vedecko-populárne práce, a to tie, ktoré boli vydané po roku 1989.

Zameriame sa predovšetkým na dve typické mníšske rehole obdobia stredoveku, ktoré pustovnícky spôsob života preferovali. Pod mníšskymi reholami rozumieme tie, ktoré uprednostňovali kontemplatívny život, nazývaný i rozjímavým alebo meditatívnym životom, pred aktívnym, teda činným životom. Kontemplácia prinášala mníchom zadostučinenie a rozvíjala ich „vnútornú“ osobnosť, bez nej by pustovníčenie stratilo svoje opodstatnenie a zmysel. Vzývanie Boha cez poznávanie jeho Slova a Písma naplňala kresťanského eremitu milosťou a pripravila ho na odriekanie, pôsty, modlitbu i utrpenie, ktoré tento stav prinášal².

1. Pustovníci v strednej Európe, resp. na území Slovenska

O pustovníkoch všeobecne sme už písali v popularizačnom článku v *Historickej revue* v roku 2010³, vznik aktívneho a kontemplatívneho života v západnej mníšskej tradícii sme rozobrali v konferenčnej štúdií z roku 2004. Konštatujeme, že benediktínska duchovnosť bola zavŕšením duchovnosti „púštnych“ otcov, autorít asketického života 4. a 5. storočia⁴.

Írski mnísi, ktorí prichádzali od 7. storočia do Škótska, Anglicka a kontinentálnej Európy, vykonávali i christianizačnú činnosť. Misijné poslanie íroškótskych mníchov všeobecne, aj konkrétne na strednom Dunaji, opísal zo slovenských historikov

² M. Slivka, *Vita contemplativa ako protiklad k vita activa: kartuzie hornonemeckej provincie*, *Archaeologia Historica* 15 (1990), s. 152–154.

³ J. Nemeš, *Kresťanské pustovnícke hnutie v stredoveku*, *Historická revue* 21 (2010), č. 3, s. 20–27.

⁴ Tenže, *Vznik kresťanského modelu aktívneho a kontemplatívneho života na západe (dielo Kassiana)*, [In:] *Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5.–6. 2. 2003 v Banskej Bystrici*, eds. R. Koziak, J. Nemeš, Bratislava 2004, s. 55–82.

v dvoch štúdiách Rastislav Kožiak⁵. Konštatoval, že hnutie sa stalo v staršom období známe najmä fenoménom trvalého putovania pre Krista (*peregrinatio propter Christum*). Trvalé cestovanie bolo formou odlúčenia sa od domova, teda hľadaním stálej opustenosti, asketickým cvičením. Zmysel putovania videli v putovaní samotnom „pre lásku ku Kristovi“. Stále opustenie domova sa vyrovnalo trvalému pobytu na púšti. Túto asketickú prax, ktorá bola rozvíjaná v írskom monasticizme, nemáme na slovenskom území pramenne zachytenú. Ako uviedol spomínaný R. Kožiak: „Stopy v prameňoch nenasvedčujú, že by slovanské územia stredovýchodnej Európy mali byť vo včasnom stredoveku živnou pôdou pre zvýšené misijné aktivity írskych duchovných“⁶.

Vlna eremitizmu, ku ktorej prišlo v západnej Európe predovšetkým v 10. a 11. storočí, neobišla ani územie historického Uhorska, ktorého súčasťou sa postupne stávalo i Slovensko. Súvisela s novým duchovným impulzom, ktorý vtedy vyšiel z benediktínskeho hnutia.

V 10. storočí sa zrodila v benediktínskom kláštore Cluny v Burgundsku tzv. clunyjská reforma. Clunyjskí mnísi sa snažili o návrat k striktnosti Benediktovej regule a asketickej duchovnosti. Chceli sa odpútať od závislosti na svetských vládcoch a miestnych biskupoch, resp. vymaniť sa spod vplyvu miestnych zemepánov. Novým spôsobom života v zmysle posilnenia kontemplácie spájali osamotený život so životom spoločným, komunitným. Do centra mníšskeho života (i života pustovníka) postavili každodennú bohoslužbu a liturgiu v chráme. To prinieslo prehĺbenie kontemplácie, kláštornej liturgie a vyzdvihlo význam pobytu v samote. Pôsobenie hnutia Cluny u nás rovnako nemáme exaktne dokázané a nikto ho od čias Ferencu Galla dlhšie ani osobitne neskúmal⁷. Zo slovenských historikov sa mu čiastočne venoval iba Vincent Múcska, keď sa zaoberal cirkevnými reformami 10. a 11. storočia⁸. Konštatoval však, že hoci „idey monastických reforiem, nielen clunyjských, určite v Uhorsku neboli neznáme, nemáme dostatok relevantných dokladov na to, aby sme ich prípadnú prítomnosť v Uhorsku spoľahlivo identifikovali“⁹.

⁵ R. Kožiak, *Špecifické črty vývoja kresťanstva a monasticizmu v Írsku v ranom novoveku*, [In:] *Rehole a kláštory v stredoveku*, eds. R. Kožiak, V. Múcska, Banská Bystrica–Bratislava 2002, s. 31–48; tenže, *Írski misionári a počiatky kresťanstva u Slovanov v stredovýchodnej Európe*, [In:] *Pohanstvo a kresťanstvo*, s. 103–124.

⁶ Tenže, *Írski misionári*, s. 122–123.

⁷ F. Galla, *A clunyi reform hatása Magyarországon*, Pécs 1931.

⁸ V. Múcska, *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*, Bratislava 2004, s. 16–20, 92–96.

⁹ Tamže, s. 96.

Monastická reforma, ku ktorej prišlo v spomínanom 10. a 11. storočí, opäť vyzdvihla eremitickú tradíciu na piedestál. *Vita ascetica et eremitica* predstavovala osvedčenú formu života odskúšanú otcami púšte už na začiatku vývoja mníšstva. Jej renesanciu priniesli italogrécki mnísi, prevažne baziliáni, ktorých z juhu Apeninského polostrova vytlačili severnejšie do exilu saracéni (Gregor z Cerchiary †999, Nilus z Rossana †1004 a i.). Mnísi sa znova snažili žiť tak, ako kedysi žili ich predchodcovia na púšti. Niektorí z nich sa pričínili o vznik nových pustovníckych reholí, ktoré sa ale neskôr tiež začlenili pod cenobitskú observanciu.

Vzniku kresťanského pustovníctva v Uhorsku sa venoval vo svojich dvoch štúdiách z roku 2008 maďarský historik László Koszta. Tvrdil, že v prvej polovici 11. storočia podliehalo uhorské mníšstvo, ktoré sa práve začalo formovať, vplyvom z troch častí Európy: nemeckej, talianskej a kyjevskej. Je všeobecne známe, že cirkev Svätej rímskej ríše zohrávala dôležitú úlohu pri vývoji uhorskej cirkevnej organizácie a zrode mníšstva. Podľa Koszta sa lotrinská monastická reforma dostala do Uhorska prostredníctvom bavorských kláštorov. Pokiaľ ide o Taliansko, zohral tu významnú úlohu Bruno z Querfurtu, ktorý sa na začiatku 2. tisícročia pokúšal o obrátenie časti obyvateľstva stredného Podunajska ku kresťanstvu prostredníctvom kolónie pustovníkov z Perea pri Ravene. v druhej dekáde 11. storočia vyslal skupinu pustovníkov do Uhorska aj sv. Romuald. Pustovníci žijúci v okolí Nitry, rovnako ako sv. Gerard, ktorý prišiel z Benátok, nasledovali taliansku eremitickú tradíciu. Tretím smerom, odkiaľ pustovníčenie dostalo podnet, bolo územie byzantského kresťanstva a predovšetkým Kyjeva, ktorý stál za vlády Ondreja I. za vznikom dvoch uhorských pustovníckych kolónií. Aj keď bol uhorský eremitizmus v prvej polovici 11. storočia inšpirovaný tromi rôznymi regiónmi, bol vzájomne prepojený, ako uviedol spomínaný historik László Koszta¹⁰.

Z kresťanských pustovníkov najstaršieho obdobia sú u nás známi najmä benediktíni sv. Andrej-Svorad (†ok. 1034) a sv. Benedikt (†ok. 1037), ktorých život sa vzťahoval k Nitre, Zoboru a Skalke pri Trenčíne. Pustovníčili v blízkosti opátstva sv. Hypolita na vrchu Zobor. Stali sa symbolom tohto spôsobu života. Ich pôsobeniu sa hojne venovala staršia i novšia slovenská, poľská a maďarská literatúra. Klasickým slovenským dielom k ich životu bola inovatívna štúdia (so všetkými pozitívami i ne-

¹⁰ L. Koszta, *Eremiten im Königreich Ungarn des 11. Jahrhunderts*, [In:] *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order – Die Mitteleuropäischen Kartausen in der Familie des Kartäuserordens – Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole*, eds. M. Homza, V. Kucharská, S. Kuzmová, N. Rácová, Levoča–Salzburg 2008 (Analecta Cartusiana, 254), s. 67–82; tenže, *Remeték a 11. századi Magyarországon*, *Aetas* 24 (2008), 1, s. 42–55.

gativami) správcu farnosti v Liptovských Sliachoch Jozefa Kútnika-Šmálova¹¹. Maďarský benediktín Szilveszter Sólymos publikoval o nich monografiu, ktorá patrí dodnes k najlepším¹². Zborník z vlastivedného seminára zo dňa 23. mája 1996 o Skalke pri Trenčíne, ktorý vyšiel v roku 1997, obsahoval i štúdie o dvoch tamojších svätcoch¹³. O zoborských pustovníkoch pravidelne publikoval a publikuje aj cirkevný historik Viliam Judák¹⁴. O pôvode Svorada písal i historik Ferdinand Uličný¹⁵. Umelecký životopis sv. Svorada vytvoril Mikuláš Šprinc¹⁶. Musíme však konštatovať, že staršia romantizujúca literatúra pohľad na oboch svätcov-pustovníkov čiastočne zidealizovala, z čoho sa ľudová predstavivosť nevymanila dodnes. Nedostatok písomných prameňov a literárny výklad Maurovej legendy umožňoval rôzne interpretácie ich pustovníčenia. Predstavy o ich neorganizovanom spôsobe života boli skôr romantické než realistické, ich „dvojaky“ pôvod z Poľska i Slovenska, Tropicie i Liptova, dnes môže „uspokojiť“ každého národovca.

Éra rozkvetu pustovníckeho hnutia v strednej Európe nastala, ako sme už spomínali, v 11. storočí. V Čechách žili pustovníckym spôsobom života aj sv. Vojtech,

¹¹ J. Kútnik-Šmálov, *O pôvode pustovníka Svorada. K počiatkom kultúrnych dejín Liptova. Odtlačok zo spoločenskovedného zborníka Východného Slovenska*, Nové obzory 11 (1969), s. 5–122.

¹² Sz. Sólymos, *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon*, Budapest 1996.

¹³ J. Komorovský, *Svätí Svorad a Benedikt v eremitskom hnutí*, [In:] *Skalka pri Trenčíne. Miesto legend a púti*, Trenčín 1997, s. 32–38; V. Judák, *Maurova legenda – Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martyris*, [In:] tamže, s. 39–48; S. Pietrzak, *Św. Andrzej Świerad Zoeradius – Pustelnik znad Adriatyku czy Dunajca?*, [In:] tamže, s. 49–69; R. Marsina, *Benediktínske opátstvo Skalka (Skala)*, [In:] tamže, s. 94–101.

¹⁴ V. Judák, *Hviezdy slovenského neba. K úcte sv. Svorada-Andreja a Beňadika patrónov Nitrianskej diecézy z príležitosti 910. výročia ich svätorečenia na zveladenie pútnického miesta na Skalke*, Trenčín 1993; tenže, *Sv. Svorad-Andrej a Beňadik, slovenskí pustovníci*, [In:] *Dejiny a kultúra reholných komunit na Slovensku. Príspevky na II. sympóziu o cirkevných dejinách Slovenska na Trnavskej univerzite 15.–16. 10. 1993*, ed. J. Šimončič, Trnava 1994, s. 279–285; tenže, *Svätý Svorad. Patrón mesta Nitra*, Nitra 1999; tenže, *Nitra v Maurovej legende o Sv. Svoradovi a Sv. Beňadikovi a prví svätci stredovekého Uhorska*, [In:] *Nitra v najstarších dokumentoch a písomnostiach (do konca 13. storočia). Zborník príspevkov z konferencie, ktorá sa konala v aule Teologického inštitútu Sv. Gorazda v Nitre dňa 14. decembra 2006*, Nitra 2007, s. 93–106; tenže, *Svätí Svorad-Andrej a Beňadik – pustovníci*, [In:] *Kolíška kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a katedrála sv. Emeráma v premenách času*, Bratislava 2011, s. 88–89.

¹⁵ F. Uličný, *O pôvode Svorada*, [In:] *Nitra v slovenských dejinách*, ed. R. Marsina, Martin 2002, s. 414–416.

¹⁶ M. Šprinc, *Svätý Andrej-Svorad. Umelecký životopis svätca*, Bratislava 1996.

Prokop a Vintíř, v Uhorsku istú dobu sv. Gerard. Venovalo sa im aj moderné slovenské dejepisectvo? Iba okrajovo alebo čiastočne.

Sv. Adalbert-Vojtech (+997) prežil v kláštore sv. Alexia a Bonifáca na Aventíne v Ríme najšťastnejšie obdobie svojho života. v priestoroch Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici sa v dňoch 9.–10. decembra 2008 uskutočnila vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou *Svätý Vojtech – svätec, doba a jeho kult*. Z tejto akcie za účasti asi tridsiatich bádateľov vyšli spolu tri publikácie o sv. Vojtechovi: monografia o svätovojtešskej úcte¹⁷, konferenčný zborník o období, v ktorom svätec žil¹⁸ a výberová personálna bibliografia k jeho osobe¹⁹.

V Čechách pôsobil opäť a pustovník sv. Prokop (+1053), ktorý sa usadil v sázavských lesoch, kde pri jeho jaskyni vznikla pustovnícka osada žijúca podľa benediktínskej regule. Na bavorskej i českej strane Šumavy v rozľahlých lesoch pôsobil sv. Vintíř (Günther, +1045), ktorý ako zbožný pustovník podnikal aj misijné cesty. Jeho životný príbeh súvisel aj s tromi klášťormi v troch krajinách – Nideraltaich, Bakonybél a Břevnov. V slovenčine však o pustovníkoch Prokopovi a Vintířovi nič podstatné nevyšlo.

V Uhorsku spomínaný sv. Gerard, maď. Gellért (+1046), ktorý mal s pustovníčením na viacerých miestach bohaté skúsenosti, pochádzal zo šľachtickej rodiny z Benátok. Pohodlného života sa však vzdal a veľa cestoval. V Uhorsku sa stal duchovným poradcom kráľa Štefana I. a vychovávateľom jeho syna Imricha, hoci k tomu nie sú priame doklady. O Gerarda sa zaujímala viac maďarská historiografia ako slovenská²⁰.

Poľsko a Uhorsko, resp. ich formujúce sa mladé ranokresťanské štáty, sa stali misijným cieľom mníchov zo severného Talianska. Misijná výprava brata Romualda a jeho 24 spoločníkov smerovala do Uhorska, výprava Benedikta a Jána z ostrova Pereo pri Ravene koncom roka 1001 prišla až do Poľska. V lesoch začali viesť pustovnícky život spolu so Slovanmi Izákom, Matúšom a Kristínom (tzv. piati poľskí bratia,

¹⁷ J. Nemeš, R. Koziak et al. *Svätý Vojtech – svätec, doba a kult*, Bratislava 2011.

¹⁸ *Kresťanstvo v časoch sv. Vojtecha*, eds. J. Nemeš, R. Koziak, Kraków 2009.

¹⁹ M. Bóbová, M. Törökóvá, *Svätý Vojtech: svätec, doba a kult. Výberová bibliografia*, Banská Bystrica 2010.

²⁰ Sz. Sólymos, *Az első bencés szerzetesek hazánkban*, [In:] *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon / Benedictine Monasteries in Medieval Hungary. Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig / Exhibition at the Benedictine Archabbey of Pannonhalma 21 March – 11 November 2001*, ed. I. Takács, Pannonhalma 2001, s. 48–60.

poľ. Św. Benedykt i pierwsi męczennicy Polski). Tam boli lúpežne prepadnutí, no bohatstvo u nich nenašli, tak ich všetkých pozabýjali. Ako mučeníci sa podieľali na christianizácii Poľska. Zo Slovákov o nich napísal štúdiu spomenutý Jozef Kútnik – žiaľ, jeho práca vyšla z pozostalosti dvanásť rokov po smrti v konferenčnom zborníku z Trnavy v roku 1994²¹.

Kedy poživalo pustovníctvo v Uhorsku najväčšiu úctu? Na to odpovedal spomínaný László Koszta:

Úcta k pustovníkom žijúcim v Uhorsku sa prejavila už v druhej polovici 11. storočia. Traja z nich boli dokonca v roku 1083 kanonizovaní (Svorad, Benedikt, Gerard). Napriek tomu už koncom 11. storočia nebolo počuť takmer nič o prítomnosti eremitov v Uhorsku. Dokonca ani tí dvaja pustovníci, ktorí žili v okolí Nitry, neboli kanonizovaní kvôli ich asketickému životu, ale najskôr preto, že ich mal vo veľkej úcte sv. Ladislav. Uhorská cirkevná reforma zo začiatku 12. storočia nepodporovala pustovnícky život, propagovala výlučne kláštorné spoločenstvá.

Podľa neho to prinieslo dôsledky – pustovnícke hnutie viditeľné od začiatku 13. storočia, ktoré smerovalo k založeniu rehole pavlínskych otcov-eremitov²².

Pustovníkov v strednej Európe, teda v našom geografickom priestore, celkovo charakterizuje úzka spätosť s benediktínskymi opátstvami, život striedavo na cestách (resp. apoštolských misiách) a v lesoch, spojenie s kniežacími a kráľovskými dvormi a budovanie bratských spoločenstiev. v susedstve kláštorov pustovníci nežili sami v úplnej samote, ale skôr vytvárali pustovnícke kolónie. Úplná izolácia nebola súčasťou eremitizmu v Uhorsku, vždy tu bol nejaký súvis s jestvujúcou cirkevnou organizáciou.

Maďarský benediktínsky historik Szilveszter Sólymos upozornil na vážny problém prvých rehoľníkov v Uhorsku: na „rozpustenie“ napätia medzi misionárskym duchom, teda apoštolským životom, a rozjímavým životom osamote. To nemohlo byť pre prvých uhorských benediktínov jednoduché, no oni to vyriešili podľa neho šťastným spôsobom: „Nemohli sa vyhnúť verejnej misijnej práci, ale mohli ustúpiť do samoty, aby získali apoštolskú misiu“²³.

O pustovníkoch v dejinách Slovenska publikoval dve štúdie v rokoch 1994 a 2002 archeológ Michal Slivka. V oboch si všímal hlavne existenciu pustovníkov

²¹ J. Kútnik, *Otázka pôvodu rodných bratov Izáka a Matúša, mučených v Poľsku roku 1003*, [In:] *Dejiny a kultúra rehoľných*, s. 263–278.

²² L. Koszta, *Remetéek*, s. 53, 55.

²³ Sz. Sólymos, *Az első bencés*, s. 59–60.

na základe výskytu patrocínií, prípadne chotárnych názvov a v onomastike²⁴. Vykonával tak priekopnícku prácu a stal sa vtedy vzorom pre mladú generáciu bádateľov. Jeho prístup bol vtedy novátorský a nadčasový. Aj ďalšie jeho konferenčné príspevky riešili problematiku monasticizmu a spomínali i eremitizmus, no viac iba okrajovo, v dielach o cistercitoch a mníchoch-pocestných²⁵. Michal Slivka vlastne metodologicky prepracoval výskum miestnych názvov, ktorý kedysi urobil na Liptove spomínaný kňaz Jozef Kútnik²⁶.

Monastická reforma v 10. a 11. storočí, ako sme spomínali, priniesla vzkriesenie prvotného eremitizmu. Samotu púšte vymenila samota kláštornej cely, ticho lesa alebo jaskyne, pustovníčenie na poľanách pri prameňoch potokov, povedľa brodov riek alebo na ich ostrovoch. Neskôr vo vrcholnom stredoveku sa dalo pustovníčiť už aj v mestách, v provizóriách pod mostmi, pri mestských múroch, pri odľahlejších mestských a dedinských kaplnkách, alebo mohli bratia neustále cestovať a takto sa obetovať. Dočasné alebo trvalé pustovne mali neraz vybudovanú aj vlastnú kaplnku a zvonicu. Ak bývali mnísi v lese, vykonávali ťažkú fyzickú prácu (hlavne kľčovali, pripravovali drevo a presekávali cesty). Veľa pustovní patrilo pod materské opátstva alebo prioráty, čo im uľahčovalo existenciu. Niekedy, aby sa stal život pustovníka reálnym, sa k pustovníam viazalo aj drobné benefícium či právo kveštovania (žobrania).

2. Pustovnícke rehoľné spoločenstvá

Eremitická vlna neobišla ani územie Uhorska. Každodenný život pustovníkov je však pre nás veľkou neznámou. Historické pramene o nich takmer nehovoria, všimajú si iba svätcov. Francúzsky historik a benediktín Jean Leclercq rozdelil pustovníkov v stredoveku na dve jednoduché všeobecné skupiny: tí, o ktorých sa hovorilo a tí, o ktorých sa nehovorilo. A Michal Slivka k tomu dodáva: „Tá druhá kategória bola, zdá sa, najčastejšia, aj keď sa o nej nič nevie, pretože sa uspokojila s bytím za prítom-

²⁴ M. Slivka, *K problematike eremitizmu na Slovensku*, [In:] *Dejiny a kultúra rehoľných*, s. 49–70; tenže, *Kresťanské pustovnícke hnutie*, [In:] *Rehole a kláštory v stredoveku*, s. 75–84.

²⁵ Tenže, *Cisterciti na Slovensku*, *Archaeologia Historica* 16 (1991), s. 101–117; tenže, *Mnísi na uhorských cestách v stredoveku*, [In:] *Historia Monastica. I. Sborník z kolokvií a konferencií pořádaných v letech 2002–2003 v cyklu „Život ve středověkém klášteře“*, Praha 2005, s. 277–287.

²⁶ J. Kútnik-Šmálov, *O pôvode pustovníka Svorada*, s. 5–122.

nosti Boha²⁷. Preto moŹno podať oveľa lepšĪ a plastickejšĪ obraz o organizovaných mnĪšskych komunitách. Prečo? Lebo Źili samostatne v kláštorných celách dodrŹia-
vajúc predpísané spoločné pravidlá. A tie sú nám známe.

Ku kontemplatívno-činným rehoľiam, ktoré mali tendenciu k eremitizmu, alebo priamo z neho vyrástli, zaraďujeme kamaldulov, kartuziánov, vallombroziánov, grandmontánov, vilhelmitov, celestínov, augustiniánov-eremitov, servitov, karmelitov, uhorských pavlínov a iných. Nové spoločnosti vhodne spájali eremitský a cenobitský spôsob Źivota do jedného. Eremitoriá (pustovne) boli, ako sme spomĪnali, súčasťou kláštorných komplexov. OddelenĪ mnĪsi v nich Źili individuálne, niektoré činnosti ale konali spoločne. Takáto organizácia Źivota sa uplatňovala aj v Źenskom mnĪšskom hnutí.

Romuald z Raveny (950–1027) a Peter Damiani (1006–1072) vyšli z clunyjského hnutia a zaloŹili pustovnícku rehoľu kamaldulov (OCamald). Bruno z KolĪna nad Rýnom (1030/35–1101) zaloŹil roku 1084 pri Grenobli sídlisko pustovníkov La Grande Chartreuse, ktorí vytvorili rehoľu kartuziánov (OCart). Obe rehole v sebe harmonicky spájali Źivot osamote a Źivot spoločný, anachorétsky a cenobitský. Podobnými osobnosťami boli aj Ján Gvalbert, zakladateľ vallombroziánov a Štefan z Thiers, pôvodca grandmontánov. Všetky tieto mnĪšske komunity prijĪmali benedikťínsku regulu, ktorá povoľovala pustovníctvo iba pre zrelých a skúsených mnĪchov. Tradičnú regulu si však modifikovali pre svoje potreby. Rôzne skupiny pustovníkov boli v 13. storočí spojené pápeŹskou kúriou do rehole augustiniánov-eremitov, ktorí popri svetskej činnosti zdôrazňovali nevyhnutnosť neustálej kontemplácie²⁸. Pustovnícku tradíciu mala vo vienku aj rehoľa karmelitov, ktorú inicioval kňaz a kriŹiak Bertold z Kalábrie (+1195), syn grófa z Limoges, ktorý odloŹil po bitke pri Antiochii podľa svojho sľubu rytierske rúcho a uchýlil sa s desiatimi sprievodcami ako pustovník na posvätej hore Karmel (Iz 35, 2) k jaskyni proroka Eliáša. Regulu pre nich napísal jeruzalemský patriarcha Albert niekedy medzi rokmi 1206–1214, keď im odovzdal 16 Źivotných pravidiel. Po presídlení do Európy však svoj Źivotný štýl prispôbili novým podmienkam, prijali aj činný spôsob Źivota a zaradili sa k Źobravým rehoľiam. Špecifickým prípadom pustovníckej rehole boli otcovia pavlĪni, domáci uhorskĪ stredovekĪ mnĪsi.

²⁷ Citované podľa: M. Slivka, *K problematike eremitizmu na Slovensku*, s. 50.

²⁸ K.S. Frank, *Eremitentum, mittelalterliches*, [In:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 3, Stuttgart 2000, s. 2129; M. Huťka, *Augustiniáni na územĪ stredovekého Slovenska (Uhorska)*, RuŹomberok 2015.

Do modernej slovenskej historiografie patria i syntetické práce, ktoré boli venované dejinám jednotlivých reholí v stredoveku všeobecne, príp. na Slovensku. Medzi ich autorov sa zapísali Ján Babjak²⁹ a Marián Čižmár³⁰, ktorí spomínali okrem iných aj kartuziánov a pavlínov na Slovensku, resp. východnom Slovensku. Magdaléna Kvasnicová riešila tému kláštorov a reholných domov na Slovensku v mladšom období, konkrétne medzi Tridentským koncilom a reformami Jozefa II., teda v 16. až 18. storočí³¹.

Ktorým stredovekým pustovníckym reholiam pôsobiacim u nás sa budeme venovať? v ďalšom texte sa budeme zaoberať kartuziánmi a pavlínmi, nakoľko rehoľa kamaldulov prišla do Nitry a Pienin až na prelome 17. a 18. storočia. K pustovníckym reholiam by sme do istej miery mohli pričleniť aj bratov augustiniánov a karmelitov, ale v stredovekej Európe ich najčastejšie zaradovali popri františkánoch a dominikánoch k žobravým reholiam.

3. Kartuziáni, Ordo Cartusiensis (OCart)

Sv. Bruno z Kolína nad Rýnom (+1101) založil spolu so šiestimi spoločníkmi v roku 1084 v pustatine La Grande Chartreuse pri Grenobli prísnu rehoľu kartuziánov. Jej zakladatelia prišli s novou formou skĺbenia samotárskeho a spoločného života v centralizovanom uzavretom priestore – v kartúze. Kartúzy boli charakteristické tým, že každý pustovník žil oddelený od suseda vo vlastnom domčeku (cele) so záhradkou. Samota v cele nahradila samotu v púšti. *De cella ad coelum*, z cely do neba, ako hovorieval sv. Bruno. Pre svoju utiahnutosť si kartuziáni vyslúžili pomenovanie mlčanliví mnísi. Žili a zomierali v úplnej anonymite, bez nároku na meno napísané na kríži. Zostali jedinou rehoľou, ktorú nebolo až do dnešných čias potrebné reformovať, keďže nebola vážnejšie deformovaná. V hesle *Stat crux dum volvitur orbis* (Križ stojí pokiaľ sa zem hýbe) je vyjadrený princíp kresťanskej stálosti. Neskôr vznikla aj ženská vetva, prvú ženskú kartúzu založili v roku 1145.

Stavby kláštorov boli dispozične podobné s ohľadom na pustovnícku observanciu. Ich počet v Európe neustále rástol, Uhorsko nebolo výnimkou. Na území dnešného Slovenska boli v stredoveku založené dva kartuziánske kláštory, Leta-

²⁹ J. Babjak, *Rehole a kongregácie na Slovensku*, Trnava 1998, o pavlínoch na s. 168–172.

³⁰ M. Čižmár, *Reholný život na území Košického arcibiskupstva*, Prešov 2004.

³¹ M. Kvasnicová, *Kláštory a reholné domy na Slovensku medzi Tridentským koncilom a reformami Jozefa II. (16.–18. storočie)*, [In:] *Človek – sacrum – prostredie*, Studia archaeologica Slovaca mediaevalia 5, Levoča 2006, s. 301–323.

novce (1299–1543) a Lechnica (1319–1563). Oba kláštery patrili od počiatku do Lombardskej provincie (*Provincia Lombardiae*), no od roku 1355 pripadli k novo-zriadenej Hornonemeckej provincii (*Provincia Alemaniae superioris*). V Maďarsku vznikli neskôr ďalšie dve kartúzy, Felsőtárkány (1332–1552) a Lövöld/Városlöd (1347–1552).

Pre Uhorsko boli dôležité kartúzy v Slovinsku, predovšetkým Žiče, no i Jurkloster, Bistra a Pleterje. Spolupracovali aj s bratmi v rakúskych kartúzach Mauerbach, Gaming, Schnals a Aggsbach.

V susednej Morave a v Čechách boli v stredoveku založené kartúzy Praha-Újezd, Brno-Královo Pole, Tržek u Litomyšle, Dolany a Olomouc. V Pomoransku a Novej Marchii Szczecin-Gratia Dei, Gdańsk-Paradisus Sanctae Mariae, Darlowo-Rügenwald a Frankfurt an der Oder. O dejinách rehole kartuziánov nemáme od slovenského historika žiadnu osobitnú monografiu, ale stručne sa spomínajú v úvodoch iných prác. Spomenieme ešte dva popularizačné články o zakladateľovi sv. Brunovi od Miriam Hlavačkovej³² a reholi všeobecne od Ivany Špaldovej³³.

Letanovce 1299–1543 / Lapis refugii

V Slovenskom raji na Skale útočišťa, na mieste, ktoré poslúžilo obyvateľom Spiša ako útočisko v čase nájazdov Tatárov, založili kláštor kartuziánov v roku 1299. Už predtým v 13. storočí tam vznikol strategický fortifikačný systém. Podľa zakladajúcej listiny z 19. decembra 1299 od spišského prepošta Jakuba sa budúci kláštor tešil podpore kráľa a miestnej šľachty. Mal byť zasvätený Bohorodičke Panne Márii, sv. Jánovi Krstiteľovi a sv. Margite. Vďaka priazni miestnej cirkvi – Spišskej kapitule a farárov bratstva – stavba rýchlo napredovala a rehoľa sa mohla na Spiši usadiť. Prví kartuziáni prišli do Slovenského raja a neskôr aj do Pienin z kartúzy v Žiče v dnešnom Slovinsku (Žička kartuzija).

Kláštor sv. Jána Krstiteľa (*Monasterium beati Joannis Baptistae*) existoval s malou prestávkou počas husitských vpádov v 30. rokoch 15. storočia takmer 250 rokov. v roku 1454 mali kartuziáni problémy s bratníkmi a dočasne sa presťahovali do Levoče k mestským múrom. Skalu útočišťa natrvalo opustili v roku 1543 po tom, čo objekty vydrancoval muránsky hradný kapitán a lúpežný rytier Matej Bašo z Muráňa. Kartúza sa premenila na ruiny, ktoré dostali názov Kláštorisko.

³² M. Hlavačková, *Prvý kartuzián – Svätý Bruno*, História. Revue o dejinách spoločnosti 2 (2002), č. 2, s. 31–32.

³³ I. Špaldová, *Kartuziáni najprísnejšia rehoľa*, Historická revue 14 (2003), č. 6–7, s. 16–17.

Archeologický výskum na tomto mieste začal Michal Slivka v roku 1983 (vtedy s Dušanom Čaplovičom), a záchranárske práce tam s prestávkami trvajú dodnes. Na výskume pracovalo za viac ako tridsať rokov asi štyritisíc dobrovoľníkov, účastníkov táborov Stromu života. Vedúci výskumu M. Slivka publikoval počas uplynulých rokov desiatky správ a článkov, no väčšia sumarizujúca práca či monografia o kláštore doposiaľ stále chýba³⁴. Pre potreby turistov, ktorí prichádzali do Slovenského raja, bol v roku 1995 vydaný vreckový turistický sprievodca³⁵. Správy z výskumu boli pravidelne každoročne publikované v AVANS (Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku). Okrem toho spomínal spišských kartuziánskych pustovníkov aj vo viacerých svojich štúdiách, v ktorých sa venoval dejinám mníšstva všeobecne³⁶, vybraným aspektom monasteriológie³⁷ alebo mníšstvu jednotlivých regiónov³⁸.

Najvýznamnejším vedeckým podujatím na Slovensku bolo usporiadanie medzinárodného kongresu historikov kartuziánskeho života *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order*, ktorý sa uskutočnil v dňoch 6.–9. septembra 2007 v Spišskej Kapitule. Jeden rokovací deň prebiehal priamo na Kláštorsku. Príspevky z kongresu boli publikované ako 254. zväzok edície *Analecta Cartusiana*, ktorú vydával prof. James Hogg (†2018) v Salzburgu³⁹.

Okrem archeológov písali o kartúze na Kláštorsku aj historici, ktorí vychádzali z písomných prameňov. Naďa Labancová (rodená Rácová) ponúkla v dvoch štúdiách krátky exkurz do etnicity a pôvodu mníchov i donátorov tohto kartuziánskeho kláštora a priniesla zaujímavé výsledky⁴⁰. Český historik Pavel Krafl písal o kontak-

³⁴ Výsledky výskumu z rokov 1983–1988 publikoval súborne: M. Slivka, *Doterajšie výsledky výskumu na Kláštorsku v Slovenskom raji*, *Archaeologia Historica* 13 (1988), s. 423–439.

³⁵ I. Chalupecký, M. Slivka, *Kláštorsko: Skala útočiska*, Spišská Nová Ves 1995, brožúra má 48 strán. Druhé prepracované vydanie bez uvedenia roku: M. Slivka, *Kláštorsko: Skala útočiska*, Levoča, má 32 s.

³⁶ M. Slivka, *Locus amoenus v procese zakladania a výstavby stredovekých kláštorov*, *Studia Archaeologia Mediaevalia Slovaca* 1 (1998), s. 59–71.

³⁷ Tenže, *Vita contemplativa*, s. 151–173.

³⁸ Tenže, *Stredoveké rehoľné komunity na Spiši a ich význam v štruktúre osídlenia*, *Archaeologia Historica* 18 (1993), s. 53–62.

³⁹ *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order – Die Mitteleuropäischen Kartausen in der Familie des Kartäuserordens – Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole*, eds. M. Homza, V. Kucharská, S. Kuzmová, N. Rácová, Levoča–Salzburg 2008 (*Analecta Cartusiana*, 254).

⁴⁰ N. Rácová, *O vzťahu individuálnej identity jednotlivca a jeho príslušnosti k spoločenstvu (na príklade kartuziánskeho kláštora na Skale útočiska)*, *Slavica Slovaca* 39 (2004), č. 2,

toch medzi konventom rehoĻných kanonikov v Kazimierzi pri Krakove s kartuziánmi z Letanoviec, ktoré sa realizovali v roku 1495 uzavretím tzv. konfraternity. Dokument publikoval v poĻskom zborníku⁴¹ a štúdiu k tomu pridal o niekoľko rokov neskôr po česky⁴². Beáta Németh-Vida rozoberala text zachovanej anonymnej kroniky kláštora na Skale útočišťa zo začiatku 16. storočia, opierala sa aj o jej staršie nezachované predlohy a dokumenty z tamajšieho archívu⁴³. Ivan Chalupecký si všimol politickú a kultúrnu situáciu na Spiši v 15. a 16. storočí vo vzťahu k miestnemu kláštoru⁴⁴. Veronika Kucharská rozoberala vzťah rehoĻnej komunity s územím PoĻska⁴⁵. Týmto vzájomným vzťahom sa venoval aj poĻský historik Stanisław Sroka⁴⁶. Popularizačný článok o kláštore v Slovenskom raji a o živote kartuziánov priniesol Marek Klatý v roku 2000⁴⁷.

Lechnica 1319–1563 / Domus Vallis s. Antonii seu Rubrum claustrum

Založenie kartuziánskeho kláštora v Lechnici v Pieninách roku 1319 umožnil magister Kokoš, ktorý rehoĻníkom daroval osadu v doline potoka Havka spolu s miestom na

s. 124–131; táže, *Die Umstände der Stiftung des Kartäuserklosters auf dem Lapis Refugii*, [In:] *Central European Charterhouses*, s. 93–106.

⁴¹ P. Krafl, *Dokument konfraterni klasztoru kartuzów Lapis refugii na Spiszu dla kanoników regularnych w Kazimierzu pod Krakowem z 1495 roku*, *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie* 49 (2004), s. 9–13.

⁴² Tenže, *Konfraternita kartuziánů ze spišského Lapis Refugii s řeholními kanovníky z Kazimierze u Krakova z roku 1495*, [In:] *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*, Trnava–Krákov 2012, s. 96–100.

⁴³ B. Németh-Vida, *Kartuziánska kronika zo Skaly útočišťa*, [In:] *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska V*, Prešov 2014, s. 8–33.

⁴⁴ I. Chalupecký, *Die politische und kulturelle Lage in der Zips im 15. und 16. Jahrhundert und die Kartäuser am Lapis Refugii*, [In:] *Central European Charterhouses*, s. 83–92.

⁴⁵ V. Kucharská, *Hedwig von Teschen und die Kartäuser*, [In:] *Central European Charterhouses*, s. 111–120.

⁴⁶ S.A. Sroka, *The Contacts between the Monastery at Lapis Refugii and Poland*, [In:] *Central European Charterhouses*, s. 107–110; tenže, *Mecenat Piastówny cieszyńskiej Jadwigi (zm. 1521) nad klasztorom kartuzów w Lapis Refugii na Spiszu*, [In:] *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 8–11 v 1996*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Opole–Wrocław 1996, s. 395–398.

⁴⁷ M. Klatý, *Kláštorská cesta do stredú Raja. Askéza a meditácia kartuziánskych mníchov*, *Historická revue* 11 (2000), č. 2, s. 24–25.

výstavbu ležiacom pri Dunajci⁴⁸. Po roku 1320 začali so stavbou prvých kláštorných objektov, no ešte niekoľko desaťročí bol kláštor v štádiu rozostavania. Kartuziáni priniesli patrocínium sv. Antona Pustovníka a pomenovanie Dom doliny sv. Antona pri Dunajci (*Domus Vallis s. Antonii prope Donaycz*). Kartúza bola pôvodne filiálkou kartúzy na Skale útočišťa v Letanovciach, v roku 1352 sa ale osamostatnila. Postupnou zástavbou vznikol rozsiahly objekt, ktorý sa tešil kráľovskej priazni a podpore okolitej šľachty. Získavali majetky, slobody a privilégiá, napr. právo rybolovu na Dunajci. Pokojný život mníchov narušili husitské vpády v roku 1431 a 1433, kedy bol objekt dvakrát vyrabovaný, neskôr sa to zopakovalo s bratříkmi. Do lechnického kláštora prišli mnísi zo Skaly útočišťa po ich vypudení lúpežnými rytiermi v roku 1543, čo sme už spomínali. Priniesli si so sebou aj svoj archív a knihy. Ani lechnickí kartuziáni však nenašli pokoj, po ataku okolitej šľachty v 60. rokoch 16. storočia a z dôvodu veľkej núdze museli poslední z nich tento kláštor opustiť. v roku 1564 bola kartúza pustá a jej majetky našli nových majiteľov, najprv sa ním stal spišský prepoš Gregor Bornemisa. Takže dvadsať rokov po zániku kartúzy na Skale útočišťa zanikla aj kartúza v Lechnici. v novoveku dostal názov Červený kláštor podľa farby ríms, ostení a rebier.

V slovenskej historiografii neboli dodnes synteticky alebo monograficky spracované jeho pohnuté dejiny. Viacero článkov dávnejšie publikoval Emil Petách, no najvýznamnejšou bola jeho 78-stranová publikácia z roku 1967 zaradená do edície Autostop⁴⁹. Sprievodcu po expozícii múzea vydal roku 1994 Dárius Gašaj, mala však iba 18 strán⁵⁰. Súbornými dielami boli aj 80-stranová turistická brožúra od autorov Miroslava Števíka a Michaely Timkovej z roku 2004, aj ďalšia 40-stranová brožúra od autorov Miroslava Števíka a Filipa Fetka z roku 2007, ktoré vydalo Ľubovnianske múzeum v Starej Ľubovni⁵¹. Eva Spaleková referovala v krátkom článku z roku 2007 o reštaurovaní interiéru kláštorného kostola⁵².

Za zmienku stoja ešte tri významné štúdie, Vladimír Rábik analyzoval okolnosti vzniku kláštora na začiatku 14. storočia⁵³. Miroslav Števík riešil vývoj pečate tohto

⁴⁸ Obdobie pred založením kláštora riešil v roku 1966 J. Kúttnik, *K predkartuziánskym dejinám Červeného kláštora pri Dunajci*, *Nové obzory* 8 (1966), s. 176–194.

⁴⁹ E. Petách, *Pieniny, Červený kláštor*, Košice 1967.

⁵⁰ D. Gašaj, *Červený Kláštor. Sprievodca po expozícii*, Košice 1994.

⁵¹ M. Števík, M. Timková, *Červený (Lechnický) kláštor*, Stará Ľubovňa 2004; M. Števík, F. Fetko, *Rubrum Clastrum: Červený Kláštor 1320–2007*, Stará Ľubovňa 2007.

⁵² E. Spaleková, *Červený Kláštor – reštaurovanie interiéru kláštorného kostola*, *Pamiatky a múzeá* 3 (2007), s. 60–61.

⁵³ V. Rábik, *Foundation Deeds of the Charterhouse at Lechnica (The Red Monastery)*. *On the*

konventu a jeho názvy zachované v historických prameňoch⁵⁴. Naďa Labancová opísala dlhotrvajúce majetkové spory v ranom novoveku po zániku kláštora, keď ho získala Kongregácia kamaldulských pustovníkov z Korunnej hory⁵⁵. Kartuziánske dejiny Červeného kláštora si v 90. rokoch 20. storočia všímali aj dvaja poľskí historici, Henryk Ruciński a Stanisław Sroka. Prvý študoval jeho zakladanie a druhý popísal kontakty medzi kartuziánmi z Červeného Kláštora s Poľskom v stredoveku⁵⁶. Toľko k historiografii o Červenom kláštore.

Výskum oboch spišských kartúz

Kto zo súčasných slovenských autorov najviac prispel k výskumu dejín kartuziánov na území Slovenska? Určite vedúci archeologického výskumu na Kláštorisku v Slovenskom raji Michal Slivka, ale musíme spomenúť i dvoch významných historikov či dve historičky, Naďu Labancovú, Vladimíra Rábika, Miroslava Števíka a Beátu Németh-Vida, ktorých diela obohatili naše poznanie v tejto oblasti.

Naďa Labancová publikovala dva príspevky zamerané na chronológiu predstavených oboch spišských kartuziánskych kláštorov (na Skale útočiska a v Lechnici), ich zoznam vyšiel v najnovšej syntéze dejín Spiša⁵⁷ a štúdia v zborníku Trnavskej univerzity⁵⁸. Tiež sa podieľala spolu – s Vladimírom Olejníkom a Monikou Bizoňovou – na výskume histórie rehoľných komunít na Spiši, pričom nezabudli ani na spišských

Circumstances of Monastery Foundation, [In:] *Church and Ethnicity in History. First Year of Conference V4 for Doctoral Candidates in Ostrava*, Ostrava 2011, s. 91–104.

⁵⁴ M. Števík, *Die Siegel des Kartäuserkonvents im Tal des hl. Antonius bei Lechnitz aus dem 14. Jahrhundert*, [In:] *Central European Charterhouses*, s. 143–148.

⁵⁵ N. Labancová, *Medzi bratmi: spor o dedičstvo Červeného Kláštora*, Konštantínove listy 9 (2016), č. 2, s. 26–38.

⁵⁶ H. Ruciński, *U dramatycznych początków Czerwonego Klasztoru*, *Prace Pienińskie* 7 (1995), s. 17–21; S.A. Sroka, *Związki kartuzów spiskich z Polską w dobie średniowiecza*, *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU* 4 (1996), s. 41–56; tenže, *Contacts of the Zips (Spisz) Carthusians with Poland in the Middle Ages*, *Analecta Cartusiana* 130 (1997), s. 87–113, tenže, *Kontakty kartuziánov z Červeného Kláštora s Poľskom v stredoveku*, [In:] *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*, eds. M. Homza, S.A. Sroka, Kraków 1998, s. 119 i nn.; tenže, *Kartuzi w Lechnicy i ich kontakty z Krakowem*, [In:] *Kartuzi: Teksty – Książki – Biblioteki*, t. I, Warszawa 1999, s. 137–143.

⁵⁷ N. Rácová, *Zoznamy priorov a iných hodnostárov kláštorov kartuziánov na Spiši*, [In:] *Historia Scepusii*, vol. I: *Dejiny Spiša I*, Bratislava–Kraków 2009, s. 569–571.

⁵⁸ N. Labancová, *Chronológia priorov kartuziánskych kláštorov na Skale útočiska a v Lechnici*, [In:] *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*, Trnava–Kraków 2012, s. 87–95.

kartuziánov. Svoje závery publikovali v druhom zväzku spomenutej syntézy dejín Spiša⁵⁹.

Vladimír Rábik predstavil výnimočný súbor stredovekých pečatí oboch kartuziánskych konventov pôsobiacich na Slovensku a ako napísal „doplnil inak len skromne známy stredoveký materiál cirkevných pečatí a najmä pečatí konventov pôsobiacich na Slovensku“⁶⁰. V ďalšej štúdii osvetlil začiatky kartuziánskej rehole na Spiši, analyzoval podmienky fundácie kartuziánskych kláštorov na Skale útočiska a v Lechnici a politicko-spoločenské pozadie celej tejto akcie⁶¹. V roku 2007 predstavil V. Rábik projekt diplomatára spišských kartuziánov, ktorého vydanie je odvtedy dlho očakávané. Písomné pramene by sme tak našli publikované spolu na jednom mieste, čím by sa ďalším bádateľom uľahčilo štúdium⁶².

Miroslav Števík sa zaoberal problematikou umiestnenia stredovekých kláštorov v regióne Spiša (2008)⁶³, v štúdii publikovanej v roku 2010 vysvetľoval lokalizáciu oboch kartúz v regióne⁶⁴.

Beáta Németh-Vida je medzi našimi autormi výnimkou, lebo jej dve štúdie o písomnej kultúre kartuziánov v stredoveku venovala kartúze Lövd. Jedna sa týkala liturgického kalendára a druhá zbierky kázni jedného z lövdských bratov⁶⁵. Ano-

⁵⁹ M. Bizoňová, V. Olejník, N. Labancová, *Rehoľné komunity na Spiši*, [In:] *Historia Scepusii*, vol. II: *Dejiny Spiša od roku 1526 do roku 1918*, Bratislava–Kraków 2016, s. 731–782.

⁶⁰ V. Rábik, *Pečate kartuziánskych kláštorov na Skale útočiska a v Červenom kláštore. Príspevok k dejinám cirkevných komunít na Slovensku*, Genealogicko-heraldický hlas 11 (2001), č. 2, s. 7–17; tenže, *Stredoveké cirkevné pečate spišskej proveniencie (Sonda do problematiky)*, [In:] *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*, eds. R. Gładkiewicz, M. Homza, Levoča–Wrocław 2003, s. 325–337.

⁶¹ Tenže, *Začiatky kartuziánskej rehole na Spiši*, [In:] *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*, Trnava–Kraków 2012, s. 68–86.

⁶² Tenže, *Monumenta diplomatica historiam Cartusianorum in Scepus illustrantia: projekt diplomatára spišských kartuziánov*, [In:] *Kostol ako stred sídliskovej jednoty*, *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia VI*, Levoča 2007, s. 7–22; tenže, *Monumenta Diplomatica Historiam Cartusianorum in Scepus illustrantia: Das Projekt eines Urkundenbuches der Zipser Kartäuser*, [In:] *Central European Charterhouses*, s. 125–142.

⁶³ M. Števík, *Cisterciáni, kartuziáni a kamalduli na Spiši*, [In:] *Dialogues de l'Abbaye de l'Escaladieu en Bigorre à Červený kláštor en Spis*, eds. G. Cassagnet, M. Števík, Tarbes 2008, s. 37–68.

⁶⁴ Tenže, *K počiatkom a lokalizácii stredovekých kláštorov na Spiši*, *Sandecko-spišské zošity* 5 (2010), s. 8–21.

⁶⁵ B. Vida, *Interesting Features of a Hungarian Carthusian Calendar*, [In:] *Church and Ethnicity in History*, s. 212–223; táže, *Knižná kultúra uhorských kartuziánov. Zbierka kázni*

nymný rukopis z rokov 1526–1527, ktorý tieto sūčasti obsahoval, je znāmy pod menom Ęrďy-kódex a dnes sa nachāďza v Széchényiho knižnici v Budapešti.

Pri mapovaní stavu vĳskumu dejĳn kartuziānskej rehole na Slovensku vſak ne-smieme zabudnút na „heroickū“ edĳciu Jamesa Hoggga *Analecta Cartusiana*, vydāvanū na univerzite v Salzburgu, ktorā obsahuje niekoľko stoviek zväzkov. Dvoch kartúz jestvujúcich na Spiſi sa dotýkali najmä časti 215, 223, 254 a 282. Prvé dva zväzky sū cenné tým, že na svetlo vynāſajú spisy generālnej kapituly rehole vo vzťahu k našim konventom. Tento nový pohľad na ich činnosť nám v historiografii doposiaľ chýbal⁶⁶. Pripojil k nim aj ſtúdiu, ktorū publikoval ako vĳstup z konferencie archeológov stredoveku v Hrabuſiciach na jeseň roku 2003⁶⁷. Konferenciu o kartuziānoch na Spiſskej Kapitule a Klāſtorisku sme uſ spomĳnali, aj publikačný vĳstup v *Analecta Cartusiana*, vol. 254. Posledným z vĳstupov v *Analecta Cartusiana* bolo v roku 2016 vydanie kroniky anonymného kartuziāna zo Skaly ũtočiſťa a zoznamu priorov Āerveného klāſtora, teda autentickĳch dokumentov zo ſivota v stredoveku na oboch miestach⁶⁸.

Poznāme aj dve ſtudentské prāce, o kartuziānoch na Spiſi vznikla bakalārska prāca Kristĳny Kubičkovej z praſkého ũstavu dejĳn kŕeſťanského umĳnĳ a o spiritualite kartuziānov na prĳklade dvoch slovenskĳch konventov napĳsala diplomovū prācu Erika Kurekovā (Fidermākovā) v Ruſomberku⁶⁹.

lōvōldskĳho nemĳho brata, [In:] *Knĳha 2013. Zbornĳk o problĳmoch a dejĳnāch kniſnej kultųry. Dejĳny kniſnej kultųry Spiſa*, Martin 2013, s. 61–86.

⁶⁶ J. Hogg, *The charterhouses of Lethenkov and Lechnitz as seen in the Acta of the Carthusian General Chapter*, Salzburg 2004 (*Analecta Cartusiana*, 215); tenſe, *Supplementary Entries for the Charterhouse of Lethenkov in the Acta of the Carthusian General Chapter*, Salzburg 2004 (*Analecta Cartusiana*, 223).

⁶⁷ Tenſe, *Daily in the Charterhouses of Lethenkov and Lechnitz in the Late Middle Ages as seen in the Acta of the Carthusian General Chapter*, *Archaeologia Historica* 29 (2004), s. 421–452.

⁶⁸ *Anonymi Carthusiani, fundatio Lapidis refugii, seu monasterii Beati Joannis Baptistae. Series priorum de Lechnicz, seu de valle S. Antonii Ordinis Carthusianorum. Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich, Teil II: Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz*, Salzburg 2016 (*Analecta Cartusiana*, 282).

⁶⁹ E. Kurekovā (Fidermākovā), *Vĳvoj kartuziānskej spirituality*, [Diplomovā prāca na FF KU], Ruſomberok 2009; K. Kubičkovā, *Kartuziāni na Spiſi*, [Bakalārskā prāce na KTF UK], Praha 2019.

4. Pavlíni, Ordo Fratrum Eremitarum Sancti Pauli Primi Eremitae (OSPPE)

Spoločenstvo pustovníkov, ktoré sa od roku 1309 nazývalo bratmi sv. Pavla prvého pustovníka „Fratres S. Pauli Primi Eremitae“, nebolo, na rozdiel od svojho názvu, založené púštnym otcom sv. Pavlom z Théb. Išlo o jeden z rádov 13. a 14. storočia, ktorý vďačil za svoju existenciu charizme roztrúsených nezávislých pustovníkov a pustovníckych skupín usadených na kopcoch a v lesoch. Zjednotenie kresťanských pustovníkov pri malom kostole na Vrchu sv. Jakuba v Patačských vrchoch a pustovníkov Kláštora Sv. Kríža v Pilišských horách tvorilo ich prvú organizačnú štruktúru. Jednotlivcov žijúcich pri obciach Patacs a Ürög zhromaždil biskup Bartolomej z Pätkostolia v prvej štvrtine 13. storočia na mieste zvanom na počesť apoštola sv. Jakuba Jakabhegy. Blahoslavený kanonik Eusebius z Ostrihomu (maď. Boldog Özséb, †1270) sa zasa inšpiroval vzorom života sv. Pavla Pustovníka. V polovici 13. storočia založil v Pilišských horách pri obciach Pilisszántó a Kesztléc kláštor Klastrompuszta pre komunitu pustovníkov, ktorí predtým žili jednotlivo. Biskup z Pätkostolia a kanonik z Ostrihomu mali pre vznik novej rehole osobitný význam, stali sa jej zakladateľmi. Ich príklady boli nasledované aj inde v Uhorsku, ale až do začiatku 14. storočia nemali pustovnícke kolónie jednotné meno ani organizáciu⁷⁰.

Po niekoľkých pokusoch o zjednotenie všetkých pustovníkov sa veci pohli dopredu až v roku 1308, a to na popud pápeža Klementa V. a za intervencie legáta kardinála Gentileho z Montefiore. Spojenie už rozšírených pustovníckych spoločenstiev bolo organizované na základe reguly sv. Augustína a ich vlastných konštitúcií. Na rozdiel od prípadu z roku 1256, keď sa podobne zlúčili pustovníci augustiniáni, uhorská komunita pavlínov si dlhodobo uchovala svoj pôvodný eremitsko-monastický charakter. Vznikla rehoľa pavlínov, ktorej generálny prior sídlil v kláštore sv. Vavrinca v Budíne, ktorý vznikol v roku 1309. Rehoľa rýchlo vzrastala, v priebehu 14. storočia sa rozšírila do regiónov Uhorska a do susedných krajín. V roku 1341 im pápež povolil nosenie bielych habitov namiesto šedej farby v minulosti, aby sa odlíšili od svojich potulných bratov. Rádové heslo *Solus cum Deo solo* (Byť sám len s Bohom) najlepšie vyjadruje jej pustovnícky charakter.

⁷⁰ K. Elm, *Pauliner*, [In:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 6, Stuttgart–Weimar 2000, s. 1813–1814. Stručne opisuje aj M. Slivka, *K problematike eremitizmu na Slovensku*, s. 55–56.

Okrem materského domu v Budíne zohrávali dôležitú úlohu najmä poľské domy pri kostoloch sv. Stanislava v Krakove a pri mariánskom pútnickom mieste Jasná hora v Čenstochovej (Częstochowa, 1382). Prominentnú rolu plnil aj reholný dom pri Kostole Santo Stefano Rotondo na vrchu Celio v Ríme (1404)⁷¹. Dôležitým sa stal i kláštor Lepoglava (1400) v Chorvátsku. V Rakúsku boli najznámejšie pavlínske centrá Mariazell (1365) a Viedenské Nové Mesto (1480).

K najväčšiemu rozkvetu rehole došlo v druhej polovici 14. storočia vďaka významnej podpore uhorského kráľa Ľudovíta I. (1342–1382). Vtedy bolo založených 22 nových kláštorov, počas nasledujúcich sedemdesiatich rokov (1382–1458) vzniklo ešte ďalších 16 kláštorov. Boli rozdelené do piatich provincií. V roku 1381 získal Ľudovít I. z Benátok pozostatky pustovníka svätého Pavla, patróna rádu, ktoré potom umiestnili v kláštore sv. Vavrinca v Budíne. Kráľ odporučil Uhorsko pod ochranu svätého Pavla ako jedného z hlavných patrónov, v nasledujúcich desaťročiach sa preto tento chrám stal pútnickým miestom. Okolo roku 1470 existovalo v Uhorsku a na území medzi Drávou a Sávou asi 58 kláštorov a do roku 1526 vzniklo ďalších 12. Čiastočne ich pavlíni prevzali od iných reholí alebo založili na nových miestach. Viaceré reholné domy vznikli v Chorvátsku, na Istrii a Slavónsku.

V roku 1382 knieža Vladislav Opolský (Władysław Opolczyk), ktorý bol uhorským palatínom od roku 1367 do 1372, priviedol šesťnásť pavlínskych mníchov z kláštora Márianosztra do Čenstochovej, aby sa postarali o kostol na Jasnej hore. Prvý poľský kláštor pavlínov sa stal národnou svätyňou Poliakov vďaka Čiernej Madone s dieťaťom Ježišom prinesenej z haličského mesta Belz (1382). Legenda hovorila, že autorom milostivého obrazu bol Lukáš Evanjelista, ktorý ho maľoval na doske stola v dome Panny Márie v Nazarete. Odtiaľ sa v neskorších storočiach mala táto ikona presunúť do Konštantínopolu a potom do Haliče.

Vynútená osmanská nadvláda nad časťou juhovýchodnej Európy a územia južného Uhorska po bitke pri Moháči (1526) znamenala pre rozvoj pavlínskej rehole neprekonateľnú prekážku. Z asi šesťdesiatich kláštorov udržali pavlíni iba niekoľko. Bolo to i dôsledkom reformácie, ktorá spôsobila ďalšie straty.

Pavlíni boli jedinou reholou pochádzajúcou z Uhorska, ktorá našla v stredoveku všeobecné uplatnenie a rozšírenie. Prežili aj vďaka tomu, že do vienka dostali apoštolského ducha, pôsobili v pastoračii a viedli niektoré farnosti. Prirodzene, výskumom dejín pavlínov sa zaoberali a zaoberajú predovšetkým maďarskí historici

⁷¹ L. Weinrich, *Das ungarische Paulinerkloster Santo Stefano Rotondo in Rom (1404–1579)*, Berlin 1998.

a v súčasnosti aj poľskí historici. Keďže sledovanie zahraničnej historiografie nie je úlohou tejto štúdie, z novších prác maďarských autorov spomenieme iba najvýznamnejšie práce Gábora Sarbaka a Tamása Guzsika⁷², z poľských autorov Leszka Wojciechowského a Stanisława Świdzińskiego⁷³. Slovenskí historici výrazne za zahraničnou produkciou zaostávajú. O tejto reholi sa publikuje na Slovensku ešte menej ako o kartuziánoch. Výnimočnou je historička Miriam Hlavačková, ktorá sa pavlínom venuje pravidelne. O dejinách rehole v Uhorsku publikovala dva popularizačné články⁷⁴ a dve odborné štúdie⁷⁵. Chorvátskym kláštrom a ich vzťahom s územím Slovenska sa venovala záhrebská historička Silvija Pisk⁷⁶. Ak sa na Slovensku publikovalo málo o pavlínoch v stredoveku, tak o ich kláštoroch v období novoveku bolo písané o niečo viac⁷⁷.

Horné Lefantovce (1369)

O pavlínskom kláštore sv. Jána Krstiteľa v Horných Lefantovciach, ktorý vznikol v období panovania Ľudovíta I. v roku 1369, napísala štúdiu historička Miriam Hlavačková

⁷² G. Sarbak, *Hadnagy Bálint: Remete Szt Pál csodái. A budaszentlőrinci mirákulumok könyve*, Budapest 2001; T. Guzsik, *A Pálos rend építészete a középkori Magyarországon*, Budapest 2003. Všetky kláštory v Uhorsku, medzi nimi aj pavlínske, v stručnom prehľade spomína: B.F. Romhányi, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Budapest 2000.

⁷³ L. Wojciechowski, *Najstarsze klasztory paulinów w Polsce. Fundacje – uposażenie – rozwój do około 1430 roku*, Studia Claromontana 11 (1991), s. 5–217; S. Świdziński, *Symposium zur Geschichte des Paulinerordens Zagreb 2002*, Friedrichshafen 2005.

⁷⁴ M. Hlavačková, *Bieli mnísi. Pavlínska rehoľa na našom území*, História revue 7 (1996), č. 5, s. 6–7; táže, *Paulíni v stredoveku. Pustovnícka rehoľa uhorského pôvodu*, História revue 5 (2005), č. 5, s. 40–41.

⁷⁵ Táže, *Mariánska úcta v spiritualite pavlínov*. Duchovný pastier: revue pre teológiu a duchovný život 96 (2015), č. 8, s. 343–347; táže, *Solus cum Deo solo. Rehoľa pavlínov v stredovekom Uhorsku*, Historia Slavorum Occidentis 9 (2017), nr 4 (15), s. 36–55.

⁷⁶ S. Pisk, *Mittelalterliche Paulinerklöster im Gebiet des heutigen Kroatien (mittelalterliches Slawonien) und der Slowakei*, [In:] *Slovakia and Croatia. Historical Parallels and Connections (until 1780)*, Bratislava–Zagreb 2013, s. 428–436.

⁷⁷ Napr. H. Radváni, *K činnosti pavlínov v Trnave*, [In:] *Dejiny a kultúra rehoľných*, s. 225–232; I.Gy. Tóth, *Počiatky rekatolizácie na východnom Slovensku. Pôsobenie Jána Vanovicziho a rádu pavlínov*, Historický časopis 50 (2002), č. 4, s. 587–606; L.T. Pietras, *Pútnický farský kostol Narodenia Panny Márie a kláštor pavlínov vo Vranove nad Topľou*, Michalovce 2007; T. Véghseő, *Die Missionstätigkeit der Pauliner und die Griechisch-Katholiken im Ungarn des 17. Jahrhunderts (1642–1682)*, Verba theologica Facultatis theologiae Universitatis catholicae 8 (2009), č. 2 (17), s. 45–52.

vá⁷⁸. Zakladateľom kláštora bol Michal z Lefantoviec, člen kráľovskej družiny, ktorý činil pokánie za spáchanú vraždu a ďalšie zločiny. V listinách z roku 1369 daroval Kostolu sv. Jána Krstiteľa a pavlínom rôzny nehnuteľný a hnutel'ny majetok. Založenie sa vydarilo a v 15. storočí sa rehoľný život v Lefantovciach úspešne rozvíjal. Obec je známa i benediktínom Jánom z Lefantoviec, ktorý vytvoril kalendár s ikonografiou pracovných činností (1432)⁷⁹. Patrónom pavlínskeho kláštora sa neskôr stal rod Forgáčovcov, ktorého členovia mali právo pochovania v tamojšom kostole. Koniec konventu nastal v časoch tureckého nebezpečenstva (asi 1548), kedy sa lefantovskí pavlíni presídlili do Marianky, kde sa mohli cítiť v bezpečí. Radikálnou prestavbou paulínskeho kláštora vznikol neskorobarokový kaštieľ, takže stredoveký objekt dnes tvorí súčasť kaštiela.

V modernej slovenskej historiografii sa lefantovský kláštor spomína len sporadicky, skôr iba okrajovo v rôznych regionálnych publikáciách⁸⁰. Existuje však aj staršia práca k dejinám Lefantoviec a tamojšieho kláštora, a to z roku 1904 z pera kňaza, historika a archivára Jozefa Mittucha. Tú záslužne preložil Štefan Rác z do slovenčiny, vyšla v roku 2008⁸¹.

Gombasek (1371)

Aj pavlínsky kláštor Panny Márie v Gombaseku v Gemerskej stolici vznikol v časoch Ľudovíta I., a rovnako bol šľachtickou fundáciou. Kláštora sa venovala historička Monika Skalská, ktorá predstavila jeho dejiny od prvej zmienky v roku 1371 až do jeho zániku v polovici 16. storočia vo svojich dvoch príspevkoch⁸². Bielych mníchov pozvala na svoje panstvo šľachtická rodina zo Štítника pred rokom 1371. Magister Ladislav zo Štítника s ďalšími príbuznými ich obdarovali pôdou v obci Gombasek a prijali patronát nad novým konventom. Ich majetok sa postupom času zdarne rozrastal darmi, kúpou alebo výmenou za iné majetky. Koniec pavlínov súvisel s plienením okolitých obcí i samotného kláštora Bubekovcami, konkrétne Jurajom Bubekom v roku 1566, či v ďalšom roku s plienením cisárskymi oddielmi. K obno-

⁷⁸ M. Hlavačková, *Paulínsky kláštor v Horných Lefantovciach v rokoch 1369–1526*, [In:] *Dejiny a kultúra rehoľných*, s. 175–179.

⁷⁹ M. Kučera, *Kalendár Jána z Lefantoviec*, prel. J.M. Dubovský, Martin 2002.

⁸⁰ Napr. od kolektívu autorov: *Lefantovce 1113–1998*, Lefantovce 1998.

⁸¹ J. Mittuch, *Údaje k dejinám obce Lefantovce*, prel. Š. Rác z, Horné Lefantovce 2008, o pavlínoch sa píše na s. 35–103.

⁸² M. Skalská, *Paulíni a ich pôsobenie v Gemeri*, [In:] *Studia Historica Tyrnaviensia VIII*, Trnava 2009, s. 103–115; táže, *Paulínsky kláštor v Gombaseku (1371–1566)*, [In:] *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*, Kraków 2012, s. 160–185.

veniu reholného života v Gombaseku už neprišlo a ani majetky sa nevrátili. Ruiny kláštorných objektov dnes ležia v chotári obce Slavec v miestnej časti Gombasek, archeologický výskum bol vykonaný v rokoch 2011 a 2018. V súčasnosti prebieha konzervácia jeho múrov. Oblasť je známa predovšetkým kvapľovou jaskyňou.

Marianka (1377)

Pavlíni prišli do „Mariánskeho údolia“ (Maria Thal, Marianka) pod úpäťím Malých Karpát vďaka uhorskému kráľovi Ľudovítovi I., ktorý bol ich trvalým priaznivcom a podporovateľom. V roku 1377 im umožnil donačnou listinou, ktorou im z pajsťúnskeho hradného panstva vyňal územie Tál, postaviť si kostol a kláštor Panny Márie. Ďalším dôležitým mecénom pavlínskeho kláštora bol šľachtický rod grófov zo Sv. Jura a Pezinka. Kláštorná liturgia aj tento rod zahrnula do svojho streda, do pravidelnej sobotňajšej modlitby za dobrodincov.

Milostivá socha Panny Márie z hruškového dreva na hlavnom oltári tiež súvisí s pavlínmi a panovníkom Ľudovítom I. Jej pôvod osvetľuje legenda, jej minulosť teda nie je náležite vysvetlená. Pre zvesť o zázračnom prameni a soške bola Marianka jedným z najstarších pútnických miest na Slovensku, kedysi bola rovnako slávna ako rakúsky Mariazell či poľská Częstochowa. Rehoľníci vlastnili dom v Dlhej ulici v Bratislave, preto mali v stredoveku úzke vzťahy s magistrátom a obyvateľmi Bratislavy. Keďže boli v 16. a 17. storočí ušetrení od tureckého rabovania a Budín obsadili osmanskí Turci, kláštor sa stal až do polovice 18. storočia prechodným sídlom generálneho priora rehole pavlínov. Po zrušení žobravých a kontemplatívnych reholí Jozefom II. v roku 1786 zanikol aj kláštor mariatálskych pavlínov.

Dnes je areál pútnickým miestom, každoročne sem prichádza najviac putujúcich na sviatok Narodenia Panny Márie 8. septembra. Slovenská historiografia sa spomedzi piatich pavlínskych kláštorov najviac venovala práve Marianke, a to kvôli fenoménu putovania. Vyšli tri regionálne publikácie o Marianke v troch rôznych obdobiach⁸³. Barokovým pamiatkam so zameraním na Kostol Narodenia Panny Márie sa zaoberal umenovedec Ivan Rusina⁸⁴. Historička Ingrid Kušnieráková zaradila pietne miesto do širšieho politického a náboženského kontextu včasného novoveku⁸⁵. Peter Maťovčík

⁸³ X.S. Čík, *Dejiny Mariatálu*, Marianka 1942; I. Rusina, *Marianka*, Bratislava 1992; M.J.Ch. Vadrna, *Marianka*, Bratislava 2004.

⁸⁴ I. Rusina, *Pútnie miesto Marianka (Mariatál)*, Pamiatky a múzeá 5–6 (1992), s. 54–61.

⁸⁵ I. Kušnieráková, *Symbolický význam pútného miesta Marianka v politickom a náboženskom živote krajiny v ranom novoveku*, Východočeský sborník historický 23 (2013), s. 187–206.

riešil pavlĀnske ťkolstvo v Marianke⁸⁶. Jana Orťulov pĀsala o erbe nachdzajcom sa na pilieri so ťehnajcĀm Kristom v intravilne obce⁸⁷. Archivr Frantiťek Gahr publikoval ťtdiu o troch nhrobnch doskch v Kostole Narodenia Panny Mrie⁸⁸.

Trebiťov (ok. 1502)

PavlĀnsky klťtor v Trebiťove v ZemplĀnskej stolici mal rovnako marinske patrocĀnium. Dal ho „kcte blahoslavenej Panny Mrie“ postaviť v rokoch 1502 ať 1504 palatĀn Imrich z PerĀna (Pernyi). Poprosil generlného predstavenho rehole, aby poslal dvanst rehoľnikov. So zaloťenm shlasil aj apoťtolsk legt a krľ Vladislav II. zkladinu potvrdil. PavlĀnom daroval kostol, klťtor, do uťivania dostali od neho aj od inch dobrodincov niekoľko obc, polia, lky, mlyn a vinice.

Po smrti Imricha z PerĀna v roku 1519 nastali pre pavlĀnov ťaťke asy. Imrichov syn Peter prestpil k radiklnej reformcii a klťtor v roku 1530 zruťil. Jeho majetky pripojil k trebiťovskmu hradnmu panstvu. Neskr klťtor zbrali, pouťili ho ako stavebn materiál a klťtorn kostol odovzdali kalvĀnom. PavlĀni sa do Trebiťova vrtĀli ať v polovici 17. storoia, no psobili tam iba do zruťenia rehole Jozefom II. v roku 1786.

Ani dejiny tohto pavlĀnskeho klťtora v Trebiťove nie s v modernej slovenskej historiografii uspokojuv spracovane. O klťtore pĀsal dvnejťie v mestskej monografii Trebiťova historik Ladislav Tajtk v roku 1982⁸⁹. V poslednom období sme zachytili iba ťtdiu Daniely Pellovej z roku 2010⁹⁰.

Velk Lovce – Marinska elad' (ok. 1510)

Najmladťi stredovek konvent pavlĀnov Panny Mrie sa nachdzal v lese napti Pohronskej pahorkatiny medzi obcami echy a Podhjska, dnes v katastrlnej asti obce Velk Lovce–Marinska elad' (Mriacsald, Mriina rodina). Tieť iťlo o ťlachtick zkladinu, Frantiťek z Chraste nad Horndom a ťigmund z Levc darovali klťtoru za spsu svojej duťe a duťe predkov orn pdu vo viacerch chotroch,

⁸⁶ P. Maťovk, *Marianka a pavlĀnske ťkolstvo*, Zhorie 1 (1992), . 3, s. 7–8.

⁸⁷ J. Orťulov, *Renesann erb v Marianke*, Pamiatky a mze 1 (2005), s. 33–35.

⁸⁸ F. Gahr, *Tri nhrobn dosky v Kostole Narodenia P. Mrie v Marianke*, [In:] *WOCH: roenka pre genealgiu a regionlne dejiny Bratislavy*, Bratislava 2015, nr 3, s. 68–73.

⁸⁹ L. Tajtk, *Dejiny Trebiťova*, Koťice 1982.

⁹⁰ D. Pellov, *Klťtor pavlĀnov v Trebiťove*, Pamiatky a mze. Revue pre kultrne dedctvo 59 (2010), . 2, s. 33–38.

lesy, vinice, rybníky a mlyny. Neskôr dostali pavlíni ďalší hnutelný a nehnuteľný majetok (domy, lúky, vinice). Kráľ Ľudovít II. im v roku 1525 venoval príjmy z Veľkých Loviec. Pôsobenie pavlínov ani tu však netrvalo dlhšie, lebo po bitke pri Moháči a páde Ostrihomu do tureckých rúk odišli do kláštora v Horných Lefantovciach (asi roku 1550). Hoci bol pustnúci objekt barokovo prestavaný (1749), po zrušení rehole pavlínov v roku 1786 sa nenašlo jeho trvalé využitie. Po roku 1989 začal znova pustnúť, v súčasnosti sa nachádza v stave ruín. Odborné štúdie venované tomuto pavlínskemu konventu nám v modernej slovenskej historiografii chýbajú, spomína sa iba okrajovo.

Záver

Ak máme kriticky zhodnotiť stav výskumu a slovenskú historiografiu k problematike pustovníckeho hnutia a pustovníckych reholí, musíme konštatovať, že v mnohom za okolitými krajinami zaostávame. Predovšetkým u nás chýbajú monografie a syntetické práce uceleného charakteru. Týka sa to nielen dejín jednotlivých reholí (kartuziánov, pavlínov, kamaldulov atď.), ale aj prác o jednotlivých kláštoroch. Chýbajú práce historické, ale ani od archeológov, architektov a umenovedcov žiadne syntézy nemáme.

Vykazujeme aj menší počet štúdií a článkov, pričom platí, že o dvoch kartúzach na Spiši je napísané viac ako o pavlínoch a ich piatich kláštoroch. Aj výskum dejín „mlčanlivých“ mníchov je neporovnateľne ďalej ako „bielych“ mníchov. Ako si to vysvetliť? Dlhšou tradíciou spišskej historiografie. Historický región Spiša je už minimálne jeden a pol storočia podrobený výskumu svojho kultúrneho dedičstva. Spišský dejepisný spolok so sídlom v Levoči, založený v roku 1883, patrí k najstarším svojho druhu vôbec. Spiš patrí k najviac preskúmaným územiám Slovenska a jeho výskum nadväzuje na nemeckú a maďarskú tradíciu.

Problémom pri výskume zaniknutých konventov a rehoľných provincií u nás je nedostatok písomných prameňov. Archívne fondy zo zmienovaných lokalít nám úplne absentujú a po ich zvyškoch musia historici pátrať v rôznych domácich a európskych archívoch. Pomôcť môžu často iba zdroje zachované v zahraničí. Totiž v prvej polovici 16. storočia a koncom 18. storočia, keď rehoľný život na Slovensku dvakrát skončil, bol archívny materiál premiestňovaný, no často sa stratil či bol úplne zničený. Platí to aj o kartúzach, aj o pavlínskych kláštoroch.

Čo sa týka moderného výskumu cirkevných dejín na Slovensku, ten síce nadväzuje na starší výskum z 18. a 19. storočia, ale v rokoch 1948–1989 bol násilne

prerušený. v období socializmu sa nemohli dejiny reholného života oficiálne bádať a podceňované boli i dejiny stredoveku. Kresťanskú odbornú literatúru museli do krajiny pašovať a jej šírenie bolo trestné. Situácia sa čiastočne zlepšila po roku 1989, po zmene politického režimu a spoločenskej klímy, kedy sa začalo opäť aj s výskumom cirkevného a duchovného života. Slovenské dejepisectvo sa však ťažko vyrovnávalo s nedostatkom západnej odbornej literatúry vo vedeckých knižniciach na Slovensku. Ani dnes ešte nie je toto zaostávanie prekonané. Ba naopak, rozdiel sa viac prehľbuje. To, že do slovenských knižníc moderné západné monografie a vedecké časopisy nechodia, sa dá kompenzovať iba početnými študijnými cestami našich vedcov na západné univerzity a výskumné inštitúcie.

Zo slovenských autorov chceme vyzdvihnúť tých, ktorí o pustovníkoch najviac publikovali. O pustovníkoch sv. Svoradovi a Benediktovi najčastejšie písal cirkevný historik Viliam Judák, o pustovníkoch všeobecne archeológ Michal Slivka, o kartuziánoch opäť Michal Slivka, Vladimír Rábik, Miroslav Števík, Beáta Németh-Vida a Naďa Labancová, o pavlínoch Miriam Hlavačková a Monika Skalská. Z prameňov vydaných k pustovníkom na Slovensku musíme spomenúť edíciu *Kroniky anonymného kartuziána zo Skaly útočiska*. Pripravuje sa tiež vydanie spišského kartuziánskeho diplomatára (V. Rábik). Vyzdvihnúť musíme aj záslužné práce Jamesa Hogga zo Salzburgu, ktorý sa v edícii *Analecta Carthusiana* zaoberal i regiónom Spiša a bol v bádani o kartuziánoch jednotkou. Viac ako o pavlínoch a ich kláštoroch sa publikovalo o Marianke, lebo to bolo a je dôležité pútnické miesto (Ivan Rusina a ďalší).

Z konferencií usporiadaných na Slovensku, ktoré sa týkali pustovníkov a pustovníckych reholí, spomenieme štyri: v dňoch 7.–8. decembra 1999 sa konala v Banskej Bystrici medzinárodná konferencia s názvom *Rehole a kláštory v stredoveku*⁹¹; 6.–9. septembra 2007 v Spišskej Kapitule *Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole*⁹²; 28.–29. novembra 2007 v Bratislave *Architektúra kláštorov a reholných domov na Slovensku*⁹³ a 9.–10. decembra 2008 v Banskej Bystrici *Svätý Vojtech – svätec, doba a jeho kult*⁹⁴. Veríme, že tieto štyri úspešné medzinárodné vedecké konferencie budú mať svoje dôstojné pokračovanie a na pustovníkov, resp. pustovnícke rehole, sa nezabudne.

⁹¹ Výstup: *Rehole a kláštory v stredoveku*, eds. R. Koziak, V. Múcska, Banská Bystrica–Bratislava 2002.

⁹² Výstup: *Central European Charterhouses*.

⁹³ *Architektúra kláštorov a reholných domov na Slovensku: dejiny a pamiatková ochrana*, eds. M. Kvasnicová, M. Šeregi, Bratislava 2018.

⁹⁴ Dva výstupy: *Kresťanstvo v časoch sv. Vojtecha*; J. Nemeš, R. Koziak et al., *Svätý Vojtech*.

Pustovníctvo ako historický a kultúrny fenomén formovalo európsku (i slovenskú) spoločnosť a právom patrí na piedestál výskumu. Samota človeka vychovávala v minulosti a vychováva i v súčasnosti. Vojdi do cely, lebo „cela ťa naučí všetkému“, ako vravel sv. Bruno. Vytvaruje, sformuje osobnosť človeka. Veríme, že v budúcnosti sa výskum nielen cirkevných, ale aj duchovných dejín na Slovensku pohne viac dopredu.

Nadeslány: 10 X 2021

Nadeslány po popravkách recenzijných: 30 I 2022

Zaakceptowany: 31 I 2022

Doc. Mgr. Jaroslav Nemeš, PhD.

Univerzita Komenského, Pedagogická fakulta

Račianska 59, SK-813 34 Bratislava, Slovensko

e-mail: jaroslav.nemes@uniba.sk

Résumé

The state of research into the history of hermitages in medieval Slovakia

A critical evaluation of the state of research and Slovak historiography on the hermitage movement and hermitage monasteries leads to a conclusion that in many respects, Slovakia lags behind the neighbouring countries. First of all, monographs and synthetic works of a comprehensive nature are non-existent. While this concerns not only the histories of individual monasteries (the Order of Carthusians, the Pauline Fathers, Camaldolese etc.), it is also the case of individual monasteries. The lack of historical works is coupled with non-existent monographs by archaeologists, architects or art historians. Research was forcibly interrupted between 1948 and 1989: the history of monastic life could not be officially researched under the communist regime, and the Middle Ages were also largely underestimated. Christian literature had to be smuggled into Czechoslovakia. The situation partially improved after 1989, following the change of the political system, when research into spiritual life was re-introduced. However, Slovak historiography has faced difficulties related to the lack of Western literature in Slovak libraries. Even today, this shortage has not yet been overcome.

Bibliografia/Bibliography

Pramene:

Anonymi Carthusiani, fundatio Lapidis refugii, seu monasterii Beati Joannis Baptista. Series priorum de Lechnicz, seu de valle S. Antonii Ordinis Carthusianorum. Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich, Teil II: Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz, Salzburg 2016 (Analecta Cartusiana, 282)

Literatúra:

Architektúra kláštrov a reholných domov na Slovensku: dejiny a pamiatková ochrana, eds. M. Kvasnicová, M. Šeregi, Bratislava 2018

Babjak J., *Rehole a kongregácie na Slovensku*, Trnava 1998

Bizoňová M., Olejník V., Labancová N., *Reholné komunity na Spiši*, [In:] *Historia Scepusii*, vol. II, *Dejiny Spiša od roku 1526 do roku 1918*, Bratislava–Kraków 2016, s. 731–782

Bôbová M., Török M., *Svätý Vojtech: svätec, doba a kult. Výberová bibliografia*, Banská Bystrica 2010

Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order – Die Mitteleuropäischen Kartäuserorden in der Familie des Kartäuserordens – Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole, eds. M. Homza, V. Kucharská, S. Kuzmová, N. Ráčová, Levoča–Salzburg 2008 (Analecta Cartusiana, 254)

Čík X.S., *Dejiny Mariatálu*, Marianka 1942

Čižmár M., *Reholný život na území Košického arcibiskupstva*, Prešov 2004

Elm K., *Pauliner*, [In:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 6, Stuttgart–Weimar 2000, s. 1813–1814

Frank K.S., *Das lateinische Mönchtum*, [In:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 1, Stuttgart 2000, s. 566–567

Frank K.S., *Eremitentum, mittelalterliches*, [In:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 3, Stuttgart 2000, s. 2129

Gahér F., *Tri náhrobné dosky v Kostole Narodenia P. Márie v Marianke*, [In:] *WOCH: ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy*, Bratislava 2015, č. 3, s. 68–73

Galla F., *A clunyi reform hatása Magyarországon*, Pécs 1931

Gašaj D., *Červený Kláštor. Sprievodca po expozícii*, Košice 1994

Guzsik T., *A Pálos rend építészete a középkori Magyarországon*, Budapest 2003

- Hlavačková M., *Bieli mnísi. Pavlínska rehoľa na našom území*, *História revue* 7 (1996), č. 5, s. 6–7
- Hlavačková M., *Mariánska úcta v spiritualite pavlínov*, *Duchovný pastier: revue pre teológiu a duchovný život* 96 (2015), č. 8, s. 343–347
- Hlavačková M., *Paulíni v stredoveku. Pustovnícka rehoľa uhorského pôvodu*, *História revue* 5 (2005), č. 5, s. 40–41
- Hlavačková M., *Paulínsky kláštor v Horných Lefantovciach v rokoch 1369–1526*, [In:] *Dejiny a kultúra reholných komunit na Slovensku. Príspevky na II. sympóziu o cirkevných dejinách Slovenska na Trnavskej univerzite 15.–16. 10. 1993*, eds. J. Šimončíč, Trnava 1994, s. 175–179
- Hlavačková M., *Prvý kartuzián – Svätý Bruno*, *História. Revue o dejinách spoločnosti* 2 (2002), č. 2, s. 31–32
- Hlavačková M., *Solus cum Deo solo. Rehoľa pavlínov v stredovekom Uhorsku*, *Historia Slavorum Occidentis* 9 (2017), z. 4 (15), s. 36–55
- Hogg J., *Daily in the Charterhouses of Lethenkov and Lechnitz in the Late Middle Ages as seen in the Acta of the Carthusian General Chapter*, *Archaeologia Historica* 29 (2004), s. 421–452
- Hogg J.L., *Die Kartäuser in Zentraleuropa im Zeitalter der Reformation und Katholischer Reform*, [In:] *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order – Die Mitteleuropäischen Kartausen in der Familie des Kartäuserordens – Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole*, eds. M. Homza, V. Kucharská, S. Kuzmová, N. Rácová, Levoča–Salzburg 2008 (*Analecta Cartusiana*, 254), s. 23–38
- Hogg J., *Supplementary Entries for the Charterhouse of Lethenkov in the Acta of the Carthusian General Chapter*, Salzburg 2004 (*Analecta Cartusiana*, 223)
- Hogg J., *The charterhouses of Lethenkov and Lechnitz as seen in the Acta of the Carthusian General Chapter*, Salzburg 2004 (*Analecta Cartusiana*, 215)
- Huťka M., *Augustiniáni na území stredovekého Slovenska (Uhorska)*, Ružomberok 2015
- Chalupecký I., Slivka M., *Kláštorsk: Skala útočiska*, Spišská Nová Ves 1995; prepracované vydanie Slivka M., *Kláštorsk: Skala útočiska*, Levoča [bez uvedenia roku]
- Chalupecký I., *Die politische und kulturelle Lage in der Zips im 15. und 16. Jahrhundert und die Kartäuser am Lapis Refugii*, [In:] *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order – Die Mitteleuropäischen Kartausen in der Familie des Kartäuserordens – Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole*, eds. M. Homza, V. Kucharská, S. Kuzmová, N. Rácová, Levoča–Salzburg 2008 (*Analecta Cartusiana*, 254), s. 83–92

- Judák V., *Hviezdy slovenského neba. K úcte sv. Svorada-Andreja a Beňadika patrónov Nitrianskej diecézy z príležitosti 910. výročia ich svätorečenia na zveladenie pútnického miesta na Skalke, Trenčín 1993*
- Judák V., *Maurova legenda – Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martyris*, [In:] *Skalka pri Trenčíne. Miesto legend a púti*, Trenčín 1997, s. 39–48
- Judák V., *Nitra v Maurovej legende o Sv. Svoradovi a Sv. Beňadikovi a prví svätci stredovekého Uhorska*, [In:] *Nitra v najstarších dokumentoch a písomnostiach (do konca 13. storočia)*. Zborník príspevkov z konferencie, ktorá sa konala v aule Teologického inštitútu Sv. Gorazda v Nitre dňa 14. decembra 2006, Nitra 2007, s. 93–106
- Judák V., *Svätí Svorad-Andrej a Beňadik – pustovníci*, [In:] *Kolíška kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a katedrála sv. Emeráma v premenách času*, Bratislava 2011, s. 88–89
- Judák V., *Svätý Svorad. Patrón mesta Nitry*. Nitra 1999
- Judák V., *Sv. Svorad-Andrej a Beňadik, slovenskí pustovníci*, [In:] *Dejiny a kultúra reholných komunít na Slovensku. Príspevky na II. sympóziu o cirkevných dejinách Slovenska na Trnavskej univerzite 15.–16. 10. 1993*, ed. J. Šimončič, Trnava 1994, s. 279–285
- Klatý M., *Kláštorská cesta do stredu Raja. Askéza a meditácia kartuziánskych mníchov*, *Historická revue* 11 (2000), č. 2, s. 24–25
- Komorovský J., *Svätí Svorad a Benedikt v eremitskom hnutí*, [In:] *Skalka pri Trenčíne. Miesto legend a púti*, Trenčín 1997, s. 32–38
- Koszta L., *Eremiten im Königreich Ungarn des 11. Jahrhunderts*, [In:] *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order – Die Mitteleuropäischen Kartäuserordenen in der Familie des Kartäuserordens – Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole*, eds. M. Homza, V. Kucharská, S. Kuzmová, N. Rácová, Levoča–Salzburg 2008 (Analecta Cartusiana, 254), s. 67–82
- Koszta L., *Remeték a 11. századi Magyarországon*, *Aetas* 24 (2008), č. 1, s. 42–55
- Kožiak R., *Írski misionári a počiatky kresťanstva u Slovanov v stredovýchodnej Európe*, [In:] *Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5.–6. II. 2003 v Banskej Bystrici*, eds. R. Kožiak, J. Nemeš, Bratislava 2004, s. 103–124
- Kožiak R., *Špecifické črty vývoja kresťanstva a monasticizmu v Írsku v ranom novoveku*, [In:] *Rehole a kláštory v stredoveku*, eds. R. Kožiak, V. Múcska, Banská Bystrica–Bratislava 2002, s. 31–48
- Krafl P., *Dokument konfraterni klasztoru kartuzów Lapis refugii na Spiszu dla kanoników regularnych w Kazimierzu pod Krakowem z 1495 roku*, *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie* 49 (2004), s. 9–13

- Krafl P., *Konfraternita kartuziánů ze spíšského Lapis Refugii s řeholními kanovníky z Kazimierze u Krakova z roku 1495*, [In:] *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*, Trnava–Kraków 2012, s. 96–100
- Křesťanstvo v časoch sv. Vojtecha*, eds. J. Nemeš, R. Kožiak, Kraków 2009
- Kubičková K., *Kartuziáni na Spiši*, [Bakalárska práca na KTF UK], Praha 2019
- Kučera M., *Kalendár Jána z Lefantoviec*, prel. J.M. Dubovský, Martin 2002
- Kucharská V., *Hedwig von Teschen und die Kartäuser*, [In:] *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order – Die Mitteleuropäischen Kartausen in der Familie des Kartäuserordens – Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole*, eds. M. Homza, V. Kucharská, S. Kuzmová, N. Rácová, Levoča–Salzburg 2008 (*Analecta Cartusiana*, 254), s. 111–120
- Kureková (Fidermáková) E., *Vývoj kartuziánskej spirituality*, [Diplomová práca na FF KU], Ružomberok 2009
- Kušniráková I., *Symbolický význam pútného miesta Marianka v politickom a náboženskom živote krajiny v ranom novoveku*, *Východočeský sborník historický* 23 (2013), s. 187–206.
- Kútnik J., *K predkartuziánskym dejinám Červeného kláštora pri Dunajci*, *Nové obzory* 8 (1966), s. 176–194
- Kútnik J., *Otázka pôvodu rodných bratov Izáka a Matúša, mučených v Poľsku roku 1003*, [In:] *Dejiny a kultúra reholných komunit na Slovensku. Príspevky na II. sympóziu o cirkevných dejinách Slovenska na Trnavskej univerzite 15.–16. 10. 1993*, ed. J. Šimončíč, Trnava 1994, s. 263–278
- Kútnik-Šmálov J., *O pôvode pustovníka Svorada. K počiatkom kultúrnych dejín Liptova. Odtlačok zo spoločenskovedného zborníka Východného Slovenska*, *Nové obzory* 11 (1969), s. 5–122
- Kvasnicová M., *Kláštory a reholné domy na Slovensku medzi Tridentským koncilom a reformami Jozefa II. (16.–18. storočie)*, [In:] *Človek – sacrum – prostredie*, *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia* 5, Levoča 2006, s. 301–323
- Labancová (rod. Rácová) N., *Chronológia priorov kartuziánskych kláštorov na Skale útočiska a v Lechnici*, [In:] *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*, Trnava–Kraków 2012, s. 87–95
- Labancová (rod. Rácová) N., *Medzi bratmi: spor o dedičstvo Červeného Kláštora*, *Konštantínove listy* 9 (2016), č. 2, s. 26–38
- Lefantovce 1113–1998*, Lefantovce 1998
- Marsina R., *Benediktínske opátstvo Skalka (Skala)*, [In:] *Skalka pri Trenčíne. Miesto legend a púti*, Trenčín 1997, s. 94–101

- Maťovčĭk P., *Marianka a pavlĭnske ťkolstvo*, Záhorie 1 (1992), č. 3, s. 7–8
- Mittuch J., *Údaje k dejĭnám obce Lefantovce*, prel. ť. Rác, Horné Lefantovce 2008
- Múcska V., *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*, Bratislava 2004
- Nemeš J., Koziak R. et al., *Svätý Vojtech – svätec, doba a kult*, Bratislava 2011
- Nemeš J., *Kreťanské pustovnické hnutie v stredoveku*, Historická revue 21 (2010), č. 3, s. 20–27
- Nemeš J., *Vznik kreťanského modelu aktívneho a kontemplatívneho života na západe (dielo Kassiana)*, [In:] *Pohanstvo a kreťanstvo (zborník z konferencie usporiadanej 5.–6. 2. 2003 v Banskej Bystrici)*, eds. R. Koziak, J. Nemeš, Bratislava 2004, s. 55–82
- Németh-Vida B., *Kartuziánska kronika zo Skaly útočišťá*, [In:] *Z dejĭn knižnej kultúry východného Slovenska V*, Prešov 2014, s. 8–33
- Orsulová J., *Renesančný erb v Marianke*, Pamiatky a múzeá 1 (2005), s. 33–35
- Pellová D., *Kláštor pavlĭnov v Trebišove*, Pamiatky a múzeá. Revue pre kultúrne dedičstvo 59 (2010), č. 2, s. 33–38
- Petách E., *Pieniny, Červený kláštor*, Košice 1967
- Pietras L.T., *Pútnický farský kostol Narodenia Panny Márie a kláštor pavlĭnov vo Vranove nad Topľou*, Michalovce 2007
- Pietrzak S., *ťw. Andrzej ťwierad Zoeradus – Pustelnik znad Adriatyku czy Dunajca?*, [In:] *Skalka pri Trenčĭne. Miesto legiend a púťĭ*, Trenčĭn 1997, s. 49–69
- Pisk S., *Mittelalterliche Paulinerklöster im Gebiet des heutigen Kroatien (mittelalterliches Slawonien) und der Slowakei*, [In:] *Slovakia and Croatia. Historical Parallels and Connections (until 1780)*, Bratislava, Zagreb 2013, s. 428–436
- Rábĭk V., *Foundation Deeds of the Charterhouse at Lechnica (The Red Monastery). On the Circumstances of Monastery Foundation*, [In:] *Church and Ethnicity in History. First Year of Conference V4 for Doctoral Candidates in Ostrava*, Ostrava 2011, s. 91–104
- Rábĭk V., *Monumenta Diplomatica Historiam Cartusianorum in Scepus illustrantia: Das Projekt eines Urkundenbuches der Zipser Kartäuser*, [In:] *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order – Die Mitteleuropäischen Kartäuser in der Familie des Kartäuserordens – Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole*, eds. M. Homza, V. Kucharská, S. Kuzmová, N. Rácová, Levoča–Salzburg 2008 (Analecta Cartusiana, 254), s. 125–142
- Rábĭk V., *Monumenta diplomatica historiam Cartusianorum in Scepus illustrantia: projekt diplomatára spišských kartuziánov*, [In:] *Kostol ako stred sídliskovej jednoty*, *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia VI*, Levoča 2007, s. 7–22

- Rábik V., *Pečate kartuziánskych kláštorov na Skale útočišťa a v Červenom kláštore. Príspevok k dejinám cirkevných komunit na Slovensku*, Genealogicko-heraldický hlas 11 (2001), č. 2, s. 7–17
- Rábik V., *Stredoveké cirkevné pečate spišskej proveniencie (Sonda do problematiky)*, [In:] *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*, eds. R. Gładkiewicz, M. Homza, Levoča–Wrocław 2003, s. 325–337
- Rábik V., *Začiatky kartuziánskej rehole na Spiši*, [In:] *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*, Trnava, Kraków 2012, s. 68–86
- Rácová N., *Die Umstände der Stiftung des Kartäuserklosters auf dem Lapis Refugii*, [In:] *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order – Die Mitteleuropäischen Kartausen in der Familie des Kartäuserordens – Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole*, eds. M. Homza, V. Kucharská, S. Kuzmová, N. Rácová, Levoča–Salzburg 2008 (Analecta Cartusiana, 254), s. 93–106
- Rácová N., *O vzťahu individuálnej identity jednotlivca a jeho príslušnosti k spoločenstvu (na príklade kartuziánskeho kláštora na Skale útočišťa)*, Slavica Slovaca 39 (2004), č. 2, s. 124–131
- Rácová N., *Zoznamy priorov a iných hodnostárov kláštorov kartuziánov na Spiši*, [In:] *Historia Scepusii*, vol. I: *Dejiny Spiša I*, Bratislava–Kraków 2009, s. 569–571
- Radváni H., *K činnosti pavlínov v Trnave*, [In:] *Dejiny a kultúra reholných komunit na Slovensku. Príspevky na II. sympóziu o cirkevných dejinách Slovenska na Trnavskej univerzite 15.–16. 10. 1993*, ed. J. Šimončíč, Trnava 1994, s. 225–232
- Rehole a kláštory v stredoveku*, eds. R. Kožiak, V. Múcska, Banská Bystrica–Bratislava 2002.
- Romhányi B.F., *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Budapest 2000
- Ruciński H., *U dramatycznych początków Czerwonego Klasztoru*, Prace Pienińskie 7 (1995), s. 17–21
- Rusina I., *Marianka*, Bratislava 1992
- Rusina I., *Pútne miesto Marianka (Mariatál)*, Pamiatky a múzeá 5–6 (1992), s. 54–61
- Sarbak G., *Hadnagy Bálint: Remete Szt Pál csodái. A budaszentlőrinci mirákulumok könyve*, Budapest 2001
- Skalská M., *Paulíni a ich pôsobenie v Gemeri*, [In:] *Studia Historica Tyrnaviensia VIII*, Trnava 2009, s. 103–115
- Skalská M., *Pavlínsky kláštor v Gombaseku (1371–1566)*, [In:] *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*, Trnava–Kraków 2012, s. 160–185
- Slivka M., *Cisterciti na Slovensku*, Archaeologia Historica 16 (1991), s. 101–117

- Slivka M., *Doterajšie výsledky výskumu na Kláštorisku v Slovenskom raji*, *Archaeologia Historica* 13 (1988), s. 423–439
- Slivka M., *K problematike eremitizmu na Slovensku*, [In:] *Dejiny a kultúra rehoĻných komunit na Slovensku. Príspevky na II. sympóziu o cirkevných dejinách Slovenska na Trnavskej univerzite 15.–16. 10. 1993*, ed. J. Šimončíč, Trnava 1994, s. 49–70
- Slivka M., *Kresťanské pustovnícke hnutie*, [In:] *Rehole a kláštory v stredoveku*, eds. R. Koziak, V. Múcska, Banská Bystrica–Bratislava 2002, s. 75–84
- Slivka M., *Locus amoenus v procese zakladania a výstavby stredovekých kláštorov*, *Studia Archaeologia Mediaevalia Slovaca* 1 (1998), s. 59–71
- Slivka M., *Mnísi na uhorských cestách v stredoveku*, [In:] *Historia Monastica. I. Sborník z kolokvií a konferencií pořádaných v letech 2002–2003 v cyklu „Život ve středověkém klášteře“*, Praha 2005, s. 277–287
- Slivka M., *Stredoveké rehoĻné komunity na Spiši a ich význam v štruktúre osídlenia*, *Archaeologia Historica* 18 (1993), s. 53–62
- Slivka M., *Vita contemplativa ako protiklad k vita activa: kartuzie hornonemeckej provincie*, *Archaeologia Historica* 15 (1990), s. 151–173
- Sólymos Sz., *Az első bencés szerzetesek hazánkban*, [In:] *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon / Benedictine Monasteries in Medieval Hungary. Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig / Exhibition at the Benedictine Archabbey of Pannonhalma 21 March – 11 November 2001*, ed. I. Takács, Pannonhalma 2001, s. 48–60
- Sólymos Sz., *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon*, Budapest 1996
- Spaleková E., *Červený Kláštor – reštaurovanie interiéru kláštorného kostola*, *Pamiatky a múzeá* 3 (2007), s. 60–61
- Sroka S.A., *Contacts of the Zips (Spisz) Carthusians with Poland in the Middle Ages*, *Analecta Cartusiana* 130 (1997), s. 87–113
- Sroka S.A., *Kartuzi w Lechnicy i ich kontakty z Krakowem*, [In:] *Kartuzi: Teksty – Książki – Biblioteki*, t. I, Warszawa 1999, s. 137–143
- Sroka S.A., *Kontakty kartuziánov z Červeného Kláštoru s Poľskom v stredoveku*, [In:] *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*, eds. M. Homza, S.A. Sroka, Kraków 1998, s. 119–122
- Sroka S.A., *Mecenat Piastówny cieszyńskiej Jadwigi (zm. 1521) nad klasztorom kartuzów w Lapis Refugii na Spiszu*, [In:] *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej*

- w *Turawie w dniach 8–11 V 1996*, eds. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Opole, Wrocław 1996, s. 395–398
- Sroka S.A., *The Contacts between the Monastery at Lapis Refugii and Poland*, [In:] *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order – Die Mitteleuropäischen Kartausen in der Familie des Kartäuserordens – Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole*, eds. M. Homza, V. Kucharská, S. Kuzmová, N. Ráková, Levoča–Salzburg 2008 (Analecta Cartusiana, 254), s. 107–110
- Sroka S.A., *Zwiazki kartuzów spiskich z Polską w dobie średniowiecza*, Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU 4 (1996), s. 41–56
- Šwidziński S., *Symposium zur Geschichte des Paulinerordens Zagreb 2002*, Friedrichshafen 2005
- Špaldová I., *Kartuziáni najprísnejšia rehoľa*, *Historická revue* 14 (2003), č. 6–7, s. 16–17
- Šprinc M., *Svätý Andrej-Svorad. Umelecký životopis svätca*, Bratislava 1996
- Števík M., Fetko F., *Rubrum Claustrum: Červený Kláštor 1320–2007*, Stará Ľubovňa 2007
- Števík M., Timková M., *Červený (Lechnický) kláštor*, Stará Ľubovňa 2004
- Števík M., *Cisterciáni, kartuziáni a kamalduli na Spiši*, [In:] *Dialogues de l'Abbaye de l'Escaladieu en Bigorre à Červený kláštor en Spis*, eds. G. Cassagnet, M. Števík, Tarbes 2008, s. 37–68
- Števík M., *Die Siegel des Kartäuserkonvents im Tal des hl. Antonius bei Lechnitz aus dem 14. Jahrhundert*, [In:] *Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order – Die Mitteleuropäischen Kartausen in der Familie des Kartäuserordens – Stredoeurópske kartúzy v rodine kartuziánskej rehole*, eds. M. Homza, V. Kucharská, S. Kuzmová, N. Ráková, Levoča–Salzburg 2008 (Analecta Cartusiana, 254), s. 143–148
- Števík M., *K počiatkom a lokalizácii stredovekých kláštorov na Spiši*, *Sandecko-spišské zošity* 5 (2010), s. 8–21
- Tajták L., *Dejiny Trebišova*, Košice 1982
- Tóth I.Gy., *Počiatky rekatolizácie na východnom Slovensku. Pôsobenie Jána Vanovicziho a rádu pavlínov*, *Historický časopis* 50 (2002), č. 4, s. 587–606
- Uličný F., *O pôvode Svorada*, [In:] *Nitra v slovenských dejinách*, ed. R. Marsina, Martin 2002, s. 414–416
- Vadrna M.J.Ch., *Marianka*, Bratislava 2004

- Véghseő T., *Die Missionstätigkeit der Pauliner und die Griechisch-Katholiken im Ungarn des 17. Jahrhunderts (1642–1682)*, *Verba theologica Facultatis theologiae Universitatis catholicae* 8 (2009), nr 2(17), s. 45–52
- Vida B., *Interesting Features of a Hungarian Carthusian Calendar*, [In:] *Church and Ethnicity in History. First Year of Conference V4 for Doctoral Candidates in Ostrava*, Ostrava 2011, s. 212–223
- Vida B., *Knižná kultúra uhorských kartuziánov. Zbierka kázni ľövödského nemého brata*, [In:] *Kniha 2013. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Dejiny knižnej kultúry Spiša*, Martin 2013, s. 61–86
- Weinrich L., *Das ungarische Paulinerkloster Santo Stefano Rotondo in Rom (1404–1579)*, Berlin 1998
- Wojciechowski L., *Najstarsze klasztory paulinów w Polsce. Fundacje – uposażenie – rozwój do około 1430 roku*, *Studia Claromontana* 11 (1991), s. 5–217